

Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church seen from the south.*

HEDEN KIRKE

SALLINGE HERRED

Landsbyen Heden er muligvis nævnt 1175 (»willam Hetby«), men identifikationen er usikker.¹ Første sikre omtale af landsbyen er 1441,¹ og selve kirken omtales tidligst i forbindelse med landehjælpsskatten 1524–26, hvor den blev takseret til 10 mark ligesom bl.a. Allested (s. 3851) og Vejle (s. 3915).² Tilstedeværelsen af den romanske døbefont (s. 3827) tyder dog på, at den nu stående sengotiske kirkebygning har erstattet en tidligere ↑kirke i området, og et *røgelseskar fra 1200–50 (s. 3825) kan pege i samme retning.

Ved et mageskifte 1578 fik Ebbe Munk til Fjællebro Kronens indtægt af en af kirkens gårde,³ og 1586 blev Knud Venstermand til Finstrup tilskødet indtægten af et kirkebol i Heden.⁴ 1590 talte det lille sogn blot 14 tiendeydere.⁵ 1594 fik borgmester i Faaborg

Hans Knudsen stadfæstelsesbrev på livstid på Kronens og kirkens andele af korntienden.⁶

1687 solgte Kronen *patronatsretten* til justits- og kancelliråd Vilhelm Mule og assessor i kancellikollegiet og generalfiskal Jørgen Landorph sammen med patronatsretten til bl.a. kirkerne i Aunslev (Vindinge Hrd.), Højby og Søndersø (DK Odense 3981 og 6235).⁷ Jørgen Landorph blev formentlig straks efter enejer, og godt en måned senere solgte han kirken til amtsskriver, senere amtsforvalter i Ribe, Jens Christensen Heden,⁸ der 1689 erhvervede hovedgården Steensgård i Svanninge Sogn.⁹ Ved hans død 1708 tilfaldt gården Kronen på grund af skatterestancer, men 1712 tilbagekøbte sønnen, Frederik Jensen Hein, den,¹⁰ og 1738 erhvervede Hein desuden hovedgården Østrupgård i Hågerup Sogn. Året forin-

Fig. 2. Kirken set fra sydvest. Sylvest Jensen Luftfoto 1949. I KB. – *The church seen from the south west, 1949.*

den havde han indgået ægteskab med Susanne Brahe, søster til Preben Brahe til Hvedholm i Horne Sogn, og 1751 blev de tre hovedgårde (Steensgård, Østrupgård og Hvedholm) oprettet til stamhuset Hvedholm.¹¹ Stamhuset skulle arves af Preben Brahes efterkommere, men han døde ugift 1786. Det kom derpå til en arving af mødrene slægt, Axel Frederik Bille (Brahe) (†1787), så til dennes far, Henrik Bille (†1788), og endelig til en anden søn, Preben Bille Brahe, der 1798 fik stamhuset ophøjet til grevskabet Brahesminde.¹² Kirken tilhørte Brahesminde, til den 1909 overgik til *selveje*.¹³

Kirken er *anneks* til Nørre Søby (DK Odense 4021), hvilket muligvis har været tilfældet allerede før reformationen. I hvert fald stadfæstedes det 1579, at Laurids Poulsen, sognepræst i Søby og Heden sogne, samt hans efterfølgere i embedet måtte oppebære landgilde og herlighed af annekspræstegården i Heden, ligesom hans formænd 'både i bispernes tid og siden' havde gjort det.¹⁴

Sogneforhold m.m. I 1650'erne og -60'erne nævnes Christen Nielsen som kirkeværge (jf. †klokke nr. 3).¹⁵ 16. jan. 1707 blev Jacob Tage indviet som præst i Heden og Nørre Søby, efter at kaldet havde været vakant på grund af langvarig strid mellem kirkeejerne om kaldsretten.¹⁶

Heden ligger midt i det langstrakte sogn, som strækker sig nordøst og sydvest for landsbyen. Terrænet er jævnt mod syd og kuperet mod nord. Kirken er beliggende i byens sydøstlige udkant ved Vantingevej, som mod vest munder ud i landevejen fra Odense til Faaborg. Landsbyen var tidligere en rækkelandsby (fig. 6), men op gennem 1900-tallet er den især vokset mod nord.

Kirkegårdens uregelmæssige form følger Byvej mod øst, et lavereliggende rekreativt fællesareal mod syd og kirkens tilkørselsvej i nord (jf. fig. 2). Det lavere terræn mod syd har gjort, at kirkens adgangsforhold er orienteret mod nord (jf. †våbenhus s. 3807 og tårn s. 3811). Mod vest er kirkegården afgrænset af hospitalets matrikel (jf. s. 3803). Formen er resultat af en enkelt udvidelse 1871 (jf. ndf.), hvor den forinden formentlig havde sin middelalderlige udstrækning (jf. fig. 6). 1590 var kirkegården rummelig.¹⁷ 1822 henlå den 'i en rå tilstand', da både kirkeejeren og sognets beboere ønskede at spare udgiften til

en forbedring.¹⁸ 1830 blev den planeret.¹⁹ 1838 og 1843 var standen 'jævn', og gravene var blevet beskadiget ved græsslåning.¹⁹ 1871 blev et stykke 'gadejord' mod nord på 1.050 kvadratalen tilføjet kirkegården (fig. 4).²⁰ 1908 omtales en forestående kirkegårdsudvidelse, men den synes ikke realiseret.²¹ 1917 havde kirken mulighed for at erhverve hospitalets grund til kirkegårdens udvidelse, hvilket dog heller ikke skete.²²

Hegn. Kirkegården er omgivet af et ensidigt dige, hvorpå der er plantet en bøgehæk. Mod vest står det gamle hospital (jf. ndf.) i flugt med diget.

†*Hegn.* 1590 var kirkegården hegnet af en mur af kampesten.⁵ I 1820'erne og 1830'erne nævnes gentagne gange, at den skulle istandsættes.²³ 1908 skulle digerne snarest repareres,²¹ men 1915 blev omsætningen af diget sat i bero, da der ikke var midler dertil.²⁴ Arbejdet blev genoptaget i første halvdel af 1920'erne. 1920 blev der desuden opført en mur mod vest, da en del af hospitalet var

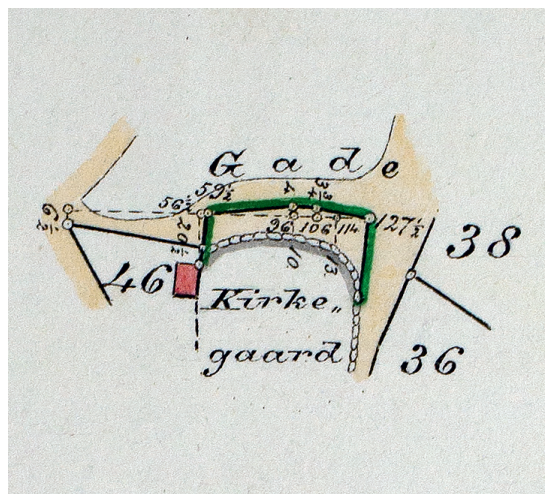

Fig. 4. Plan for kirkegårdens udvidelse 1871. 1:2000. Tegnet af Niels Peter Sophus Hansen 1870. I RAO. – *Plan for extension of the churchyard, 1871.*

blevet nedbrudt (jf. ndf.).¹³ Digerne blev løbende omsat i anden halvdel af 1900-tallet, og senest er det søndre dige sat om 2016.²⁵

Indgange. Kirkegården har to indgange, hovedindgangen i nord og en åbning til hospitalet og kapellet i vest. På førstnævnte findes årstallet »1857« og initialerne »H N N«, formentlig for kammerherre og hofjægmester Hans Nobel Nøragger til stamhuset Sandholt. Heden hørte dog ikke under sidstnævnte, hvorfor porten kan være genanvendt. Den består af fire granitpiller med spidsbuet afslutning, hvorimellem hænger en ganglåde, en dobbeltlåde samt et gitter, som alle er af støbejern (fig. 8).²⁶ Indgangen er magen til portene ved Håstrup og Sandholts-Lyndelse kirker ligeledes med Hans Nobel Nøraggers initialer og årstallene 1854 og 1856. Ved Jordløse og Hårby kirker (Odense Amt) har tilsvarende porte initialer for Preben Bille-Brahe samt årstallene 1842 og 1843. Indgangen i vest er uden låge.

†*Indgange.* 1829 var en port, låge og pæle blevet fjernet, og nye blev opsat året efter.²³

Bygninger på og ved kirkegården. Vest for kirken ligger det tidligere *hospital*, kaldet »Kirkely«, som nu er *graverhus* (fig. 7); det kan indeholde rester af en †*kirkelade* (jf. s. 3805). Hospitalslegatet blev oprettet 1740 af etatsråd Frederich Hein, hvor 'kirkeladen' skulle laves til bolig for fire fattige.²⁷ Ho-

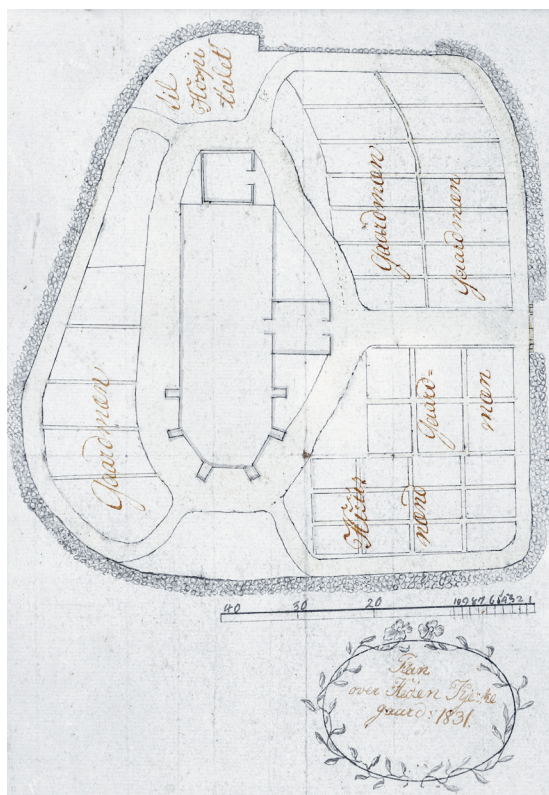

Fig. 3. Kirkegårdsplan 1831. 1:600. Vest opad. I kirkeens arkiv. – *Churchyard plan, 1831.*

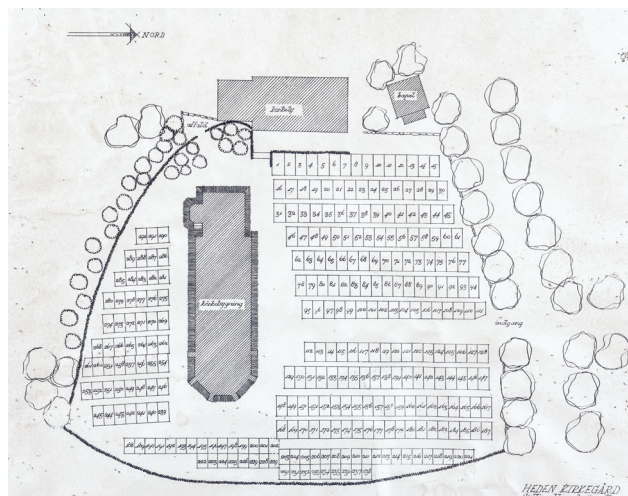

Fig. 5. Kirkegårdsplan 1958. 1:1000. Målt og tegnet af K. E. Hansen og H. Larsen 1958. I kirkeens arkiv. – *Churchyard plan.*

spitalet blev nedlagt o. 1917,²⁴ og bygningen blev købt af kirken 1925 med alt mur- og nagelfast inventar.²⁸ Efterfølgende benyttedes den som graver- og kirkebetjentbolig frem til ombygningen

til graverhus 1988; den er senest istandsat 2013.²⁹ Bygningen, som kan være opført efter 1740, er grundmuret af både kamp og mindre teglsten i krydsskifte; det er muligt, at kampestensmurene i

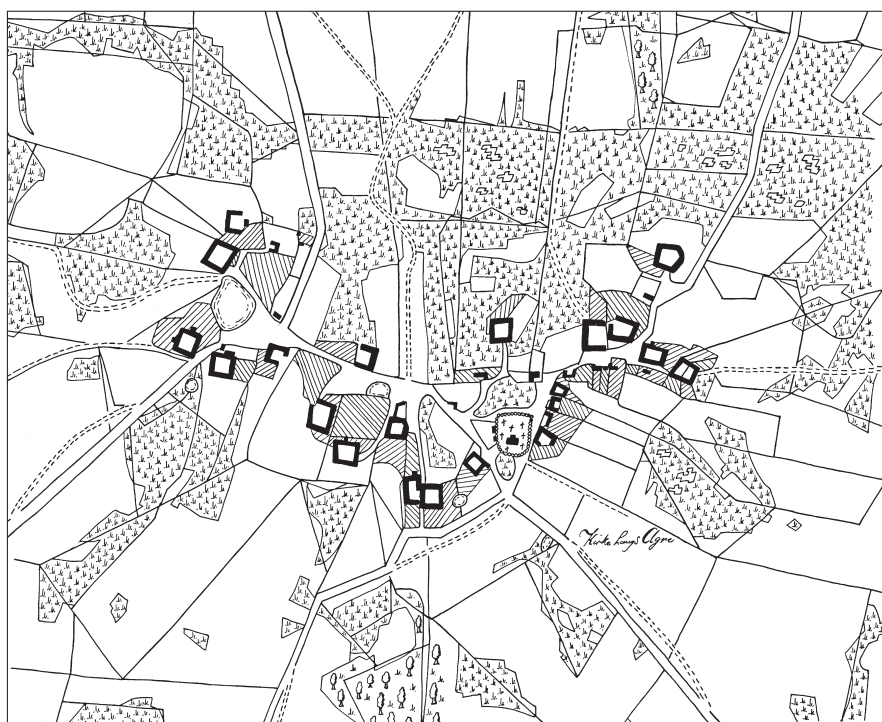

Fig. 6. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Peder Kiellerup 1796 og tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map.*

bygningens gavle er resterne af \dagger kirkeladen.³⁰ De retkantede døre og vinduer er malet grågrønne, og facaderne er hvidkalkede med sorttjæret sokkel og gule gesimser. Det halvvalmede tag er dækket af røde vingetegl. Efter hospitalets nedlæggelse blev en del af bygningen revet ned, men det er uklart hvilken.³¹

Et *ligkapel* blev opført o. 1925 nord for hospitalet (jf. fig. 2).²⁸ Det blev overdraget til menighedsrådet 1949.³² Kapellet er en lille, rektangulær og grundmuret bygning med pudsede og kalkede facader; mod øst er der tilbygget en lille toiletbygning fra 1947, fornyet 1984.³³ Mod nord er der adgang til kapellet ved en retkantet port i et rundbuet spejl, hvori er et muret teglstenskors; mod syd er et lille vindue. Kapellet dækkes af et rødt vingetegltag og toilettilbygningen af et zinktag, begge fra 2022.

En *garage- og redskabsbygning* fra 1984 står syd for hospitalet.³⁴ Den rektangulære bygning er grundmuret i normalsten lagt i løberskifte. Mod nord findes en retkantet dobbeltdør og mod syd en garageport samt et vindue. Bygningen, som er hvidmalet med rødbrune åbninger, er dækket af røde vingetegl.

Bystævne. Nordvest for kirken ligger landsbyens gamle bystævne, som oprindeligt lå længere mod øst, men blev flyttet ved kirkegårdens udvidelse 1871 og igen ved kapellets opførelse o. 1925.³⁵ Det består af 21 tilhugne kampesten lagt i en cirkel omgivet af en bøgehæk. I midten står et lindetræ plantet o. 1968.³⁶ 1930 stod de 20(!) sten i en tæt firkant med åbning mod vest, og hver gård havde sin sten.³⁵ Vest for bystævnet og hospitalets have ligger byens lille, grundmurede *sprøjtehus*, opført før 1863.³⁷

\dagger *Kirkelade.* 1590 omtales en kirkelade, hvis tag var forfaldent.¹⁷ 1663 og 1672 havde den en lejeindtægt på 4 mk.¹⁵

Kirkegården har en simpel *beplantning* af enkelte store tujaer og andre buske. \dagger *Beplantning.* 1590 var der ni små asketræer på kirkegården.¹⁷ 1886–87 blev en ny opkørsel anlagt, og en allé af linde- eller kastanjetræer blev plantet derved.³⁸ 1910 blev en ask øst for indgangen, to popler mod øst og nogle unge asketræer mod syd fjernet.³¹ En bøgehæk blev 1930 plantet på kirkegårdens østlige og sydlige side.²⁸ 1950 blev tre træer fjernet ved tårnet.³¹ 1971 blev et lille træ ved kapellet og et træ i diget ved hospitalet fjernet.³¹

Fig. 7. Graverbygningen, tidligere hospital, også kaldet »Kirkely«, set mod nordvest (s. 3803). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Sexton's building, former hospital, also called "Kirkely", seen towards the north west.*

Fig. 8. Indgang til kirkegården, 1857, set fra nord (s. 3803). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Entrance to the churchyard, 1856, seen from the north.

BYGNING

Kirken er en sengotisk langhuskirke med polygonalt afsluttet kor. I senmiddelalderen blev bygningen forlænget mod vest, fik et \dagger våbenhus mod nord og et \dagger tårn af bindingsværk ved vestgavlen. 1829 erstattede et nyt \dagger bindingsværkstårn det ældre, og 1886–87 gennemgik kirken er stor restaurering, hvor et nyt grundmuret tårn blev rejst, \dagger våbenhuset revet ned og langhusets tag fornyet. Kirkens længdeakse er orienteret lidt mod syd.

Grundplan. Kirken er en sengotisk langhuskirke med polygonalt afsluttet, femsidedt kor og rektangulært skib, som kun var ca. 10 m langt (fig. 9). Nabokirkerne i Allested og Vejle har samme grundplan (s. 3851 og 3915), men de har alle tre forskellige arkitektoniske træk (s. 3923). Heden er formentlig den yngste af de tre.

Materiale og teknik. Kirken er opført i røde munkesten lagt i munkeskifte. Murene var 1862 ca. 5,75 alen høje (ca. 3,6 m).³¹ Ydermurene er ca. 70 cm tykke, mens triumfmuren kun er

halvanden sten tyk. Facaderne var afsluttet af en \dagger tandsnitsfrise, som der endnu fandtes rester af 1886.³⁹ I skibets bagmure var der oprindeligt et halvtensbredt tilbagespring foroven (jf. fig. 15d).³⁹ Det blev udmuret 1910 (jf. s. 3812). Ud for hvert af korets hjørner samt ved overgangen til skibet står i alt seks kvadratiske *støttestøtter*.

\dagger Døre. De to oprindelige, nu tilmurede døre i skibets langmure var placeret omtrent centreret i muren og kun svagt forskudt mod vest (jf. fig. 9). Begge var omtrent 1,5 m brede, men kun den søndre kan endnu erkendes i facaden (fig. 11). Den havde et ca. 3,2 m højt og spidsbuet spejl med binderstik, mens åbningen var fladbuet.⁴⁰ Den nordre dør, som var magen til syddøren,³⁹ blev tilmuret 1886–87 efter \dagger våbenhusets nedrivning (jf. s. 3811); dens placering kan svagt anes i bagmuren.⁴¹

\dagger Vinduer. I hver af korets tre østlige mure findes et lille, højtsiddende og fladbuet vindue, som har haft falsede vanger i facaden (jf. fig. 13). De var

endnu åbne 1828, men må være tilmuret kort efter (jf. s. 3812). Der kan have været lignende vinduer i de nordlige og sydlige mure, men to vinduer fra 1884 har fjernet eventuelle spor af disse (s. 3812). I skibets sydmur kan et tilmuret vindue svarende til korets svagt erkendes øst for syddøren, og skibet havde formentlig flere, som forsvandt f.eks. ved *†våbenhusets* opførelse på nordsiden (s. jf. ndf.).⁴²

Indre. Koret er dækket af et seksdelt *ribbehvelv* (fig. 14), som hviler på vederlag i murene og har profilerede ribber med tre led (fig. 56). Kapperne er flade og muret, så der dannes et aksmønster på isselinjen. Formen på triumfmurens tre åbninger er resultatet af flere ommuringer senest 1937 (jf. s. 3809, fig. 18). *Korbuen* var formentlig oprindeligt spidsbuet. To nyere åbninger flankerer korbuen, men de kan oprindeligt have været rundbuede *†sidealternicher*, som det f.eks. ses i Allested Kirke (s. 3860). Skibet dækkes af et træloft fra 1935 (jf. s. 3812), hvilket det også oprindeligt har stået med. 1590 omtales det som 'et loft af gammel eg'.¹⁷ Kirkens vestre *†taggavl* må være nedtaget ved opførelsen af vestforlængelsen (jf. ndf.).

Senmiddelalderlige tilføjelser. Kirken blev sandsynligvis i senmiddelalderen udvidet med både en vestforlængelse, et *†våbenhus* på nordsiden og et *†tårn* af bindingsværk ved vestenden.

Vestforlængelse. Skibet blev forlænget med ca. 5 m mod vest, og tilbygningen står på kraftige syldsten. De nederste ca. 1,1 m af murene er af rå kamp, hvorover de er muret af munkesten i munkeskifte. Eventuelle oprindelige vinduer er senest forsvundet 1884 (s. 3812).

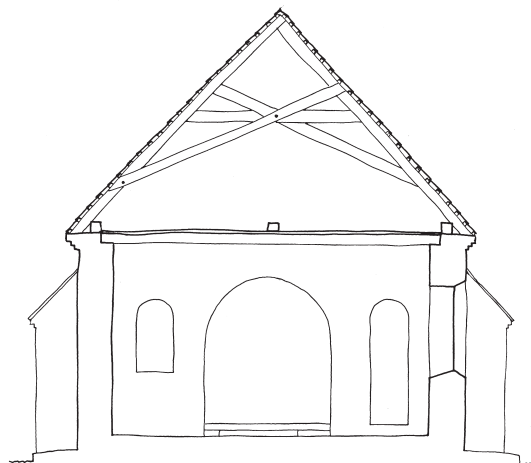

Fig. 10. Tværsnit. 1:150. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 1996, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2023. – *Cross-section.*

Et formentlig senmiddelalderligt *†våbenhus* blev opført ved skibets nordside ud for *†norddøren* (fig. 15a og c), men blev nedrevet 1886–87 (s. 3811). Huset var kvadratisk og målte ca. 7,75×7,75 alen (ca. 4,7×4,7 m).⁴³ Det var sandsynligvis grundmuret, da det nævnes 1862, at hele kirken – på nær tårnet (jf. s. 3809) – var af mursten.³¹ Det havde en rektanglet dør i nord og et dobbeltsmiget vindue i hver langmur (jf. fig. 15a og c); sidstnævnte var fra 1884, hvor nye jernvinduer blev indsat i 'de gamle blændinger', formentlig ældre vinduesåbninger.⁴⁴ Gavltrekanter havde muligvis en pinakel øverst.

Et *†tårn af bindingsværk* (nr. 1) blev tilføjet ved kirkens vestende muligvis i løbet af senmiddelal-

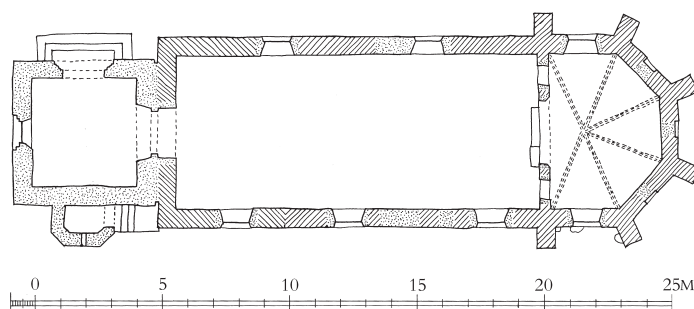

Fig. 9. Grundplan. 1:300. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 1996, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2023. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan.* Key on p. 17.

deren eller i begyndelsen af renæssancen; det blev nedrevet 1829 (jf. s. 3809). Biskop Jacob Madsen omtaler 1590 kirken som uden tårn, men med et klokkehus ved vestenden; døbefonten var dog placeret i tårnet.¹⁷ På hans skitse af kirken (fig. 55), som er den eneste afbildning af tårnet, er det

dog vist som en høj tilbygning af bindingsværk med en indgang til tårnrummet udefra og muligvis med glamhuller øverst; på taget var der en vindfløj eller lignende. 1774 omtales det som et tårn af mur- og bindingsværk.⁴⁵ I første fjerdedel af 1800-tallet nævnes gentagne gange, at tømme-

Fig. 11. Den tilmurede syddør set udefra (s. 3806). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Bricked-up south door seen from the outside.*

Fig. 12. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church seen from the north.*

ret trængte til at blive opsat fra nyt, da det var råddent.⁴⁶ På egnen findes endnu et bindingsværkstårn i Vantinge (s. 3747).

Eftermiddelalderlige ændringer. På hver side af korbuen findes en rundbuet åbning, som tidligere formentlig var \dagger nicher (jf. s. 3807). Den søndre er en *prædikestolsopgang*, som sandsynligvis er brudt efter middelalderen. Den nordre åbning er senest gennembrudt 1886–87, men begge åbningers stik blev omsat 1937 i nye røde teglsten i munkestensformat; korbuen blev også omsat på dette tidspunkt, så den i dag er spidsbuet. Både korbuens og åbningernes stik står i blanke teglsten, og muligvis blev korhvelvets ribber også afrenset på dette tidspunkt.⁴⁷ Mod øst har korbuen affasede vanger, men hvornår dette blev udført, er uvist.

En \dagger gravkrypt under koret, formentlig indrettet i slutningen af 1600-tallet (s. 3839), blev påtruffet 1911 ved lægning af nyt gulv, og 1935 blev den undersøgt i forbindelse med en hovedrepara-

tion.²⁸ I dag er krypten ikke tilgængelig. Krypten var kvadratisk, ca. 3×3 m, og overdækket af et 2,5 m højt tøndehvælv. Foran trinene mellem kor og skib fandtes en muret trappe ned til en omtrent kurvehanksformet dør; den var 1935 tilmuret med store teglsten i uregelmæssigt krydsskifte. Åbningen havde formentlig været lukket med gitre, hvoraf kun stablerne var tilbage på hver side af døren.²⁸ En lys- eller luftkanal fandtes mod både syd- og nordøst.³⁴ I 1820'erne ønskedes den åbne begravelse opfyldt eller tilmuret.²³

Et \dagger bindingsværkstårn (nr. 2), fig. 15a–c, erstattede 1829 det første tårn (nr. 1, s. 3807), men blev nedrevet ved restaureringen 1886–87 (s. 3811).¹⁹ Det var kvadratisk i grundplan, 6 alen 15 tommer på hver led (ca. 4,2 m),³¹ og i to stokværk; det omtaltes 1857 som 'smalt og lavt' og 1886 som 'uanseligt'.⁴⁸ Bindingsværket var af eg med murede tavler og var tre fag på hver led.³¹ Mellem stokværkene var to overgangsremme, så stolperne ikke var gen-

nemgående. Hvert stokværk var inddelt af to løsholter i hvert fag, og skråstivere og dokke støttede konstruktionen (fig. 15a). I nordsiden var der en rektantet dør, en indvendig trappe førte til andet stokværk, og mod i hvert fald nord og vest var der et mindre, rektantet glåmhul. †Kakkelovens skorsten var ført op gennem tårnet (jf. s. 3814). Klokkerne (s. 3837) hang mellem tagværkets bindbjælker ca. 13 alen over soklen.⁴⁹ Tårnets sadeltag rejste sig kun ca. 2 alen over kirkens tagryg.⁴⁹

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. 1664 blev Jesper Murermester fra Faaborg betalt for at nedtage kirkens tag, oplægge og understryge det igen samt reparere kirken. Der blev indkøbt 650 store, gamle mursten og kalk samt 300 svære lægter, 2.000 tagsten og 54 lispund bly til render til taget. Tagværket fik nye lægter og enkelte nye

spær. Til tårnet blev der indkøbt tømmer, bl.a. en kort egebjælke og 16 alen fyrrebjælker. Murstene kom fra Odense, tagstene fra Kerteminde, kalken fra Stige Strand og blyet fra Egeskov.⁵⁰ Året efter var kirken stadig i meget dårlig stand, og der var store huller i tagene over kirken og våbenhuset, så vand kunne rende ned i bygningen.⁵¹ 1687 omtales, at kirken er 'helt brøstfældig' – især tårnet.⁵² Både 1761 og 1789 var kirken meget forfalden.⁵³ Den kom under hovedreparation o. 1800 og var derefter i god stand.⁵⁴

1812 var kirkens væsentlige mangler blevet forbedret, men kirkeejeren Preben Bille-Brahe ville gennemføre en hovedreparation i sommerens løb, bl.a. med udbedring af murene.⁵⁵ 1824 var murene i god stand, men †tårnet (nr. 1) og pillerne ved kirken trængte til reparation.¹⁹ I 1830'erne

Fig. 13. Kirken set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church seen from the east.*

Fig. 14. Hvælv i koret set mod øst (s. 3807). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Vaulting in the chancel looking east.*

trængte murene, vestre gavl og det nyopførte \uparrow tårn (nr. 2) til at blive istandsat, hvilket skete 1839.²³ Også 1844, 1849 og 1859 var kirken under reparation.⁵⁶ 1863 havde \uparrow tårnet været i dårlig stand i nogen tid, og en stolpe var rådden, så den faldt ned under en gudstjeneste. Den blev udskiftet året efter, så \uparrow tårnet var i god stand, og det igen var forsvarligt at ringe med klokkerne.⁴⁹ 1864 var kirken under hovedreparation af bl.a. loft og gulv i \uparrow våbenhuset (s. 3812) samt inventar (s. 3816), og den var efterfølgende 'i smuk og vel vedligeholdt stand'.⁵⁷ 1878 blev \uparrow bindingsværkstårnet anset for vandsirende og 'ude af stil med kirkens øvrige udseende' (jf. Vantinge Kirke s. 3747), men da det ikke trængte til istandsættelse, ville ejeren ikke opføre et nyt.⁵⁸ Året efter bifaldt ministeriet ikke at omsætte \uparrow tårnet i grundmur.⁵⁹ I begyndelsen af 1880'erne var det dog skrøbeligt, og dets dårlige stand ledte til fornyelsen og kirkens restaurering få år senere.³⁸

Restaurering 1886-87. Kirken gennemgik i årene 1886-87 en omfattende restaurering ved kirkejer Preben Charles Bille-Brahe-Selby og un-

der ledelse af arkitekt Hans Fussing (jf. fig. 16a-e). Bygningens udtryk blev ændret markant, idet et nyt grundmuret tårn erstattede \uparrow bindingsværkstårnet (nr. 2) i vest og \uparrow våbenhuset på nordsiden, der blev nedrevet for at give kirken 'bedre lys'.⁶⁰ Murarbejderne blev udført i gule normalsten lagt i krydsskifte, og både gesimserne, som blev forhøjede, støttestykkerne og kamtakkerne blev afsluttet af savskifter og udkragede led; pillerne blev dækket med skifer. Både kirken og tårnet fik tagrender og nedløbsrør af zink. Der blev opsat en ny kakkelovn (s. 3814), og langhusets tagværk og tagbeklædning blev fornyet (s. 3812).

Et *tårn* i nygotisk stil blev rejst ved langhusets vestende (jf. fig. 1 og 12), og vestforlængelsens gavltrekan blev nedtaget. Tårnet er kvadratisk og i tre stokværk, hvoraf tårnrummet fungerer som våbenhus. Hertil er der adgang fra nord gennem en fladbuet, profileret dør i et spidsbuet spejl, som er dekoreret med tre cirkelblændinger, hvoraf den midterste og største omkranser en Davidsstjerne (jf. fig. 12). Rummet oplyses af et fladbuet vestvindue i et falsket, spidsbuet spejl, og en fladbuet, smi-

get dør leder ind til skibet. Væggene er pudsede, og loftet er røret og gipset. På tårnets sydside står et sekskantet *trappehus* med en fladbuget dør i østmuren. En lille korsformet glug samt et lille, fladbuget vindue oplyser trappeskakten fra syd; mod øst og vest findes en lille blænding med samme form og størrelse som vinduet. En mæglertrappe af fyrretræ leder op til en fladbuget overdør til mellemstokværket. Huset dækkes af et femsided, valmet tag. To små fladbuede glugger i spidsbuede spejle oplyser tårnets mellemstokværk, hvorfra der er adgang til langhusets loft ved en fladbuget dør. I klokkestokværket er der to spidsbuede, faldede glamhuller mod hvert verdenshjørne. Gavltrekanterne er dekorerede med to cirkelblændinger og fire højblændinger med spærstik omkring tre tvillingedelte højblændinger med mindre nicher i bunden og afsluttet af spærstik og profilerede hængestave. Trekanterne afsluttes af syv brynede kamtakker dækket med jernplader. Tårnet omtales efterfølgende som en prydding 'ikke blot for kirken men for omegnen'.³⁸

1908 var murværket solidt, men der var revner mellem murene og loftet, så sidstnævnte burde omlægges i vestenden.²⁸ 1910 blev skibets bagmure 'gjort lige', hvorved tilbagespringet øverst i murene blev udfyldt og væggene pudset med cement.³¹ I begyndelsen af 1980'erne gennemgik kirken en istandsættelse ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen, hvor tårnets murværk og kamtakker blev istandsat.⁶¹

Gulve. I koret og skibets midtergang ligger gule, kvadratiske fliser lagt diagonalt 1911-12; granittrinene mellem kor og skib er samtidige.³¹ Bag altersranken og alteret samt på begge sider af skibets midtergang er der fyrretræsgulve; i skibet er de muligvis fra o. 1975, hvor de gamle brædder var rådne.⁶² I tårnrummet ligger et væg til vægkokosteppe oven på gule, kvadratiske fliser, som kan være fra 1886-87.⁶³

†*Gulve.* 1834 var gulvet i gangen sunket og skulle omlægges.²³ 1864 blev gulvet i tvåbenhuset fornyet med hårdtbrændte 'gulvsten'.⁶⁴ 1893 trængte gulvet i koret på begge sider af alteret til at blive rettet op. Desuden var bjælkegulvet inden for knæfaldet angrebet af svamp og skulle omlægges inden for nærmeste fremtid.³¹ 1912 blev der

lagt nye bræddegulve under stolene.³¹ 1965 var gulvet ved prædikestolen angrebet af svamp og blev fornyet.³¹

Vinduer. Langhusets syv vinduer er fra 1884, og tårnets ene er fra opførelsen 1886-87.⁶⁵ Vinduerne har støbejernsrammer, og langhusets er spidsbuede, mens tårnets er fladbuget. Skibets østlige vindue i nord blev formentlig flyttet længere mod vest ved tvåbenhusets nedrivning (jf. fig. 16b).

†*Vinduer.* I 1820'erne og -30'erne nævnes gentagne gange, at de formentlig oprindelige vinduer var små og mørke, og nye ønskedes indsat.²³ De tre vinduer i koret var endnu i brug 1828, men de ønskedes også udskiftet, så 'de svarede til kirkens øvrige vinduer'. Der kan derfor være sket en udskiftning af skibets vinduer på dette tidspunkt.¹⁹ 1884 fik tvåbenhuset nye jernvinduer som den øvrige kirke (jf. ovf.).⁶⁵ Før vinduesfornyelsen 1884 havde vinduerne trærammer af ukendt form.³¹

Lofter. Skibets flade træloft er fra 1935, hvor det omtales som 'ganske solidt udført og en prydding for kirkerummet'.²⁴ Det blev udført af tømrer Rasmussen og placeret ca. 35 cm højere end det gamle.¹³ Bjælkerne er malet mørkebrune, mens brædderne og de profilerede lister langs bjælkerne er gulbrune.

†*Lofter.* 1590 omtales loftet i skibet som af gammel eg.¹⁷ Et gipsloft fandtes 1809, men der faldt gips ned fra det, og det manglede stadig reparation to år senere.⁶⁶ 1824 var der et kalket bræddeloft, som var godt vedligeholdt.¹⁹ 1862 var skibets loft også af brædder opsat under bjælkerne, og det var malet med limfarve.³¹ 1864 blev loftet over tvåbenhuset forskallet og gipset.⁶⁴ 1886 var skibets loft igen røret og gipset.³¹

Tagværker. Både langhusets og tårnets tagværker er fra 1886-87, og alt er af fyr.³⁸ Over hvert af korets fire østhjørner står et spær, hvilke mødes i kip, og hvert er støttet af to skråstivere. Over resten af langhuset er der 19 spærfag med hvert et hanebånd og et krydsbånd. De er nummereret i nordsiden med romertal fra vest mod øst. Tårnets tagværk består af seks fag, hvoraf det østligste er indmuret i østgavlen. De fem øvrige har et hanebånd og støttes af en langstol, som består af en bjælke, som bæres af to stolper støttet af skråstivere.

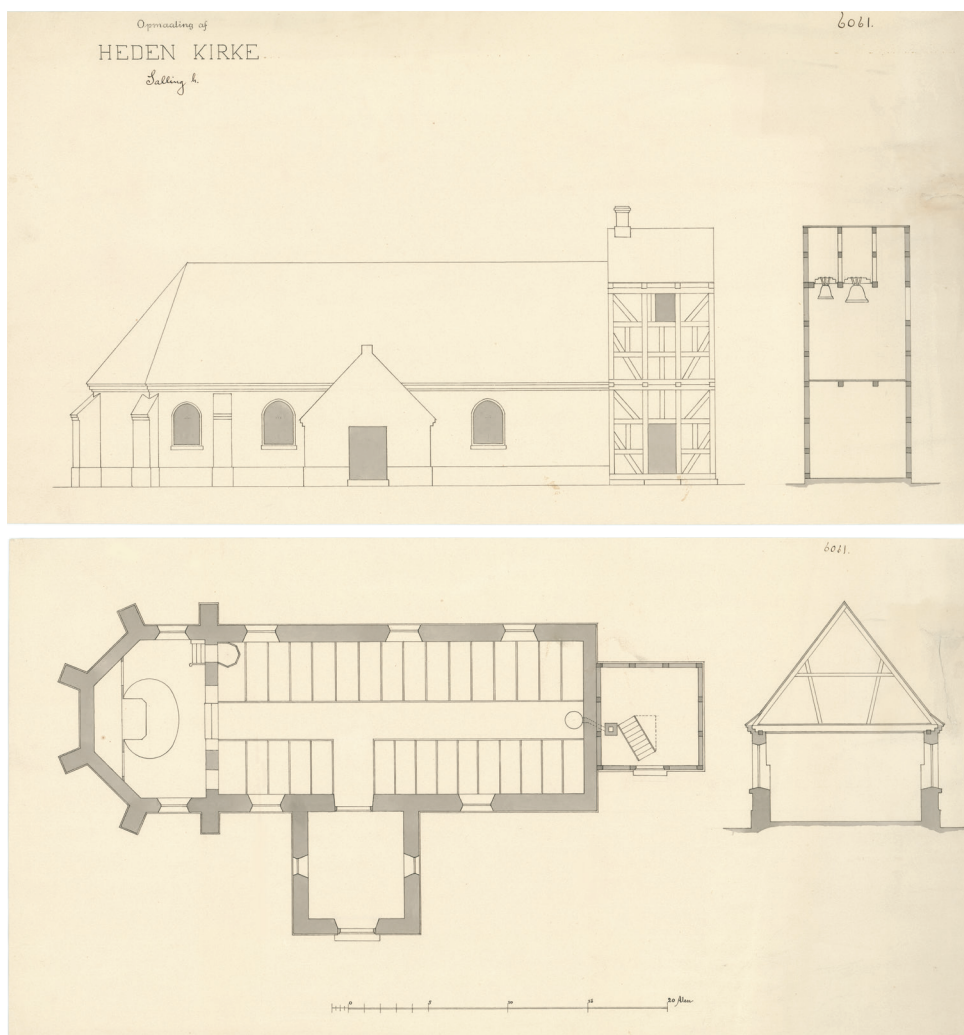

Fig. 15a-d. Opmåling af kirken inden ombygningen 1886-87. 1:300. a. Opstalt set fra nord. b. Tværsnit gennem tårnet. c. Plan. d. Tværsnit gennem skibet. Formentlig tegnet af Hans Fussing o. 1886. I NM. – Scale drawing of the church before rebuilding of 1886-87. a. Elevation seen from the north. b. Cross-section through tower. c. Plan. d. Cross-section through nave.

Konstruktionen er ligeledes nummereret med romertal i nordsiden fra vest mod øst. Langhusets ældre \dagger tagværk var 1862 dels af eg, dels af fyr.³¹ 1886 havde det spærfag med et hanebånd og en skrånstiver i hver side (jf. fig. 15d), hvilket kan minde om tagværket over skibet i Allested (s. 3869).

Klokkestolen er fra tårnets opførelse 1886-87 (jf. s. 3811). Den er en kraftig tømret konstruktion af seks parvise stolper på fodremme og støttet af skrånstivere. En kort bjælke afslutter hvert stolpepar, og de tre fag bindes øverst sammen af en lang

bjælke. Klokkerne hænger mellem stolpeparrene (s. 3837).

Tagbeklædning. Både langhuset og tårnet har skifertag fra 1886-87.³⁸

\dagger Tagbeklædning. 1664 fik kirken nyt tegltag (jf. s. 3810). 1809 havde taget 'mangler overalt', som blev udbedret året efter.⁶⁶ 1834 og 1838 trængte taget til udbedring.¹⁹

Opvarmning. Kirken opvarmes af et oliefyrt fra 1969. I koret er der en radiator ved den søndre væg, mens der er rørovn under bænken i skibet

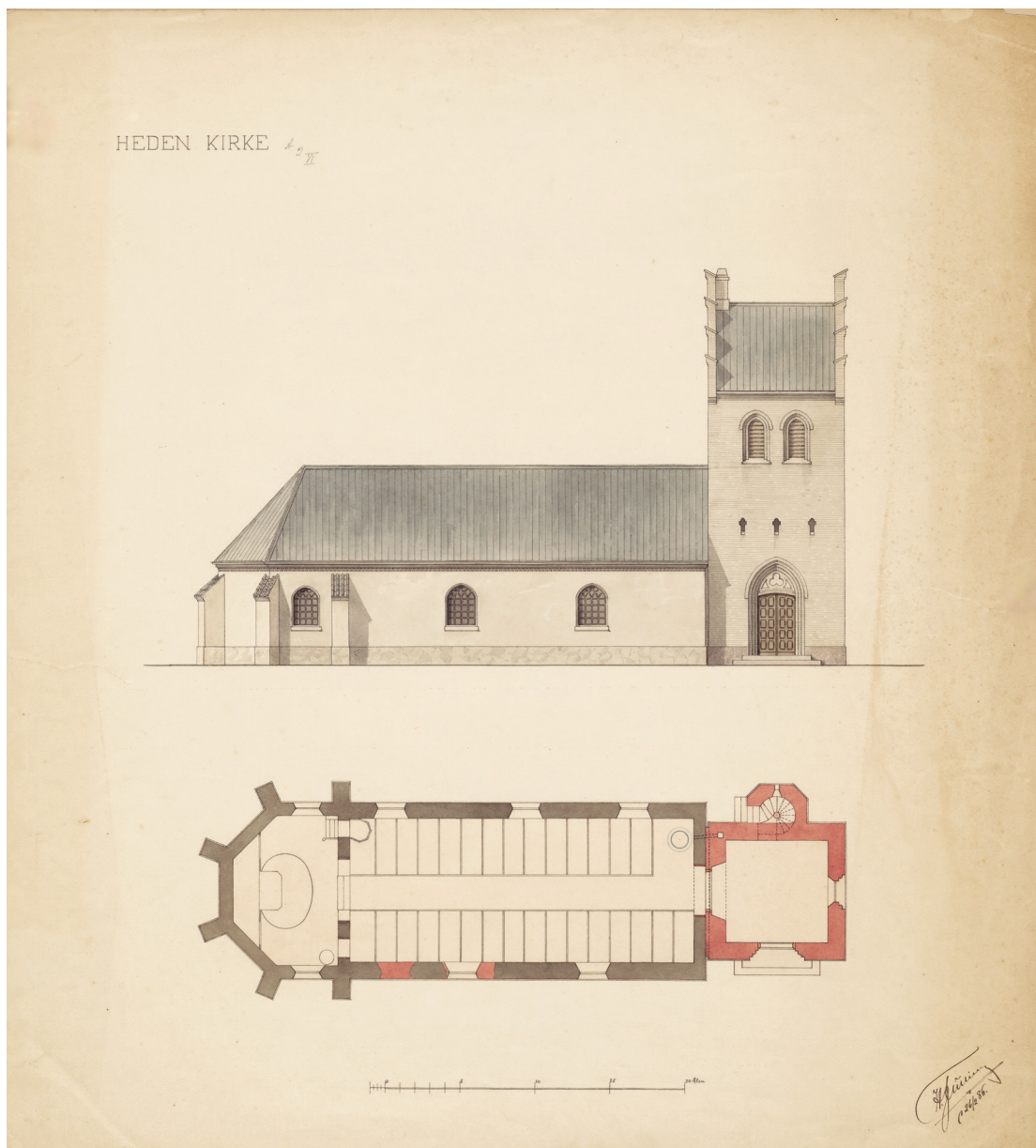

Fig. 16a-b. Tegninger til kirkens ombygning, 1:300. a. Opstalt set fra nord. b. Plan. Tegnet af Hans Fussing 1885-86. I Danmarks Kunstbibliotek. —Drawings for the rebuilding of the church. a. Elevation seen from the north. b. Plan.

fra samme år.⁶⁷ I tårnrummet findes en moderne pladeradiator.

†*Opvarmning.* 1881 fik kirken en *kakkelovn* i skibets vestende med skorsten ført op gennem *†*bindingsværkstårnet (nr. 2, jf. s. 3809).⁶⁸ 1886-87 blev en ny skorsten ført op gennem det nye

tårns østmur, og en ny *kakkelovn* blev opsat i sydvesthjørnet (jf. fig. 16b og d).³¹ 1910 skulle en ny *skærmovn* fra Allerup Jernstøberi anskaffes.³¹ 1934 anskaffedes en ny *kakkelovn*.¹³ Den udskiftedes 1953 med en *kalorifer* fra C. M. Hess, som blev kasseret 1969 (jf. ovf.).⁶⁷

Fig. 16c-e. Tegninger til kirkens ombygning. 1:300. c. Opstalt af tårnet set fra syd. d. Tværsnit gennem tårnet set mod øst. e. Opstalt af tårnet set fra vest. Tegnet af Hans Fussing 1885-86. I Danmarks Kunstbibliotek. —Drawings for the rebuilding of the church. c. Elevation of the tower seen from the south. d. Cross-section through the tower looking east. e. Elevation of the tower seen from the west.

Elektricitet/belysning. 1935 blev der indlagt elektrisk lys i kirken.²⁸

Fortov. Omkring kirken ligger et fortov af piksten kantet med tilhugget granit. Ved langhusets mure er pikstenen lagt i cement formentlig fra slutningen af 1800-tallet, da det 1893 nævnes, at

revner i fortovet skulle udbedres med cement.³¹ 1953 blev fortovet istandsat.³¹

†*Kalkmalerier.* 1876 nævnes et malet draperi på væggen bag altertavlen; det ønskedes overhvidtet i forbindelse med en restaurering af tavlen (s. 3820).³¹

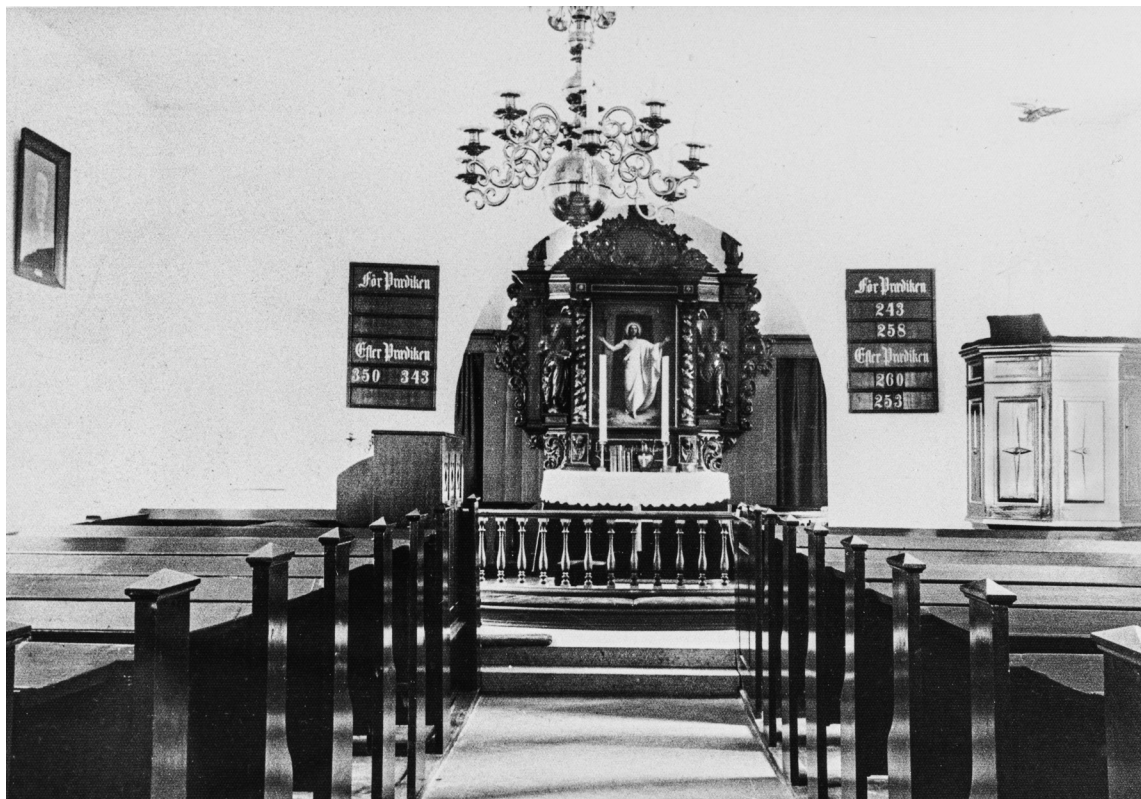

Fig. 17. Indre set mod øst, o. 1920. Foto i Ringe Lokalhistoriske Arkiv. – Interior looking east, c. 1920.

INVENTAR

Den romanske døbefont er kirkens ældste genstand og det eneste stykke inventar fra middelalderen, som endnu findes i kirken. Den er betydeligt ældre end den nu stående, sengotiske kirkebygning (jf. s. 3806) og må være overført fra en \dagger forgænger i området, hvorom intet vides, eller fra en anden \dagger kirke. Det samme gælder et \star røgelseskar fra 1200-50 med runeindskrift, der er udgået fra Mester Jakob Røds værksted i Svendborg. Det blev 1810 indleveret til Nationalmuseet, men er nu deponeret hos Museum Odense. I Nationalmuseet findes et \star skab fra 1523.

Alterstagerne er fra o. 1550, og dåbsfadet kan stamme fra 1600-tallet. I Nationalmuseets samlinger indgår desuden et \star dåbsfad af nederlandsk oprindelse fra o. 1625-50, der er indsamlet hos en bonde i sognet i første halvdel af 1800-tallet; om det har været anvendt i kirken, er uvist. Fra en i øvrigt ukendt prædikestol, sandsynligvis fra 1600-tallet, stammer en udskåret due, der har hængt under prædikestolshimlen; den hænger nu i graverbygningen.

Altertavlen er formentlig fra slutningen af 1600-tallet med sekundært maleri fra 1877 i storfeltet (jf. ndf.). Altersættet er udført o. 1725 af guldsmed Jens

Andersen, Odense. En Kristusfigur af messing fra et \dagger kistekrucifiks fra o. 1761 er i anden halvdel af 1930'erne genanvendt i et alterbordskrucifiks, som nu er ophængt i graverbygningen.

\star Sygesættet er udført 1801 af Poul Jensen Theilgaard, Odense; det er skænket af kirkeejer Axel Rosenkrantz til Søbysøgård til Nørre Søby Kirke og opbevares der. En såkaldt \star ringertavle fra o. 1832, der opregner de beboere, der skulle sørge for klokkeringningen, findes i Museum Odense. En lille kirkestævnetavle fra o. 1850 hænger i graverbygningen ligesom en pengebøsse fra o. 1862; en pengeblok fra samme tidspunkt står på kirkens loft.

Fra en hoveddistandsættelse 1864 stammer alterbordet, knæleskamlen og altersranken. En \star alterkande, der blev anskaffet 1870 fra Bing & Grøndahl, er i Museum Odense, og en armstol fra samme tid står i graverbygningen. Altermaleriet med motiv af Opstandelsen er malet 1877 af Anton Dorph som en replik af hans altermaleri til Ringsebølle Kirke fra 1870. Dåbskanden af tin er indkøbt 1884 fra kandestøber Arendal Christensen Høy, København, og oblatæskan af sort porcelæn, som opbevares i graverbygningen, er erhvervet omtrent samtidig fra Den kongelige Porcelænsfabrik. Tre bænke stammer fra perioden 1880 til o. 1900.

Fig. 18. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Interior looking east.*

Dørfløjene og den ene klokke, der er støbt af Anker Heegaard, Frederiksværk, er tilkommet i forbindelse med restaureringen 1886–87. En alterskål er indkøbt i slutningen af 1800-tallet fra Bing og Grøndahl, der også leverede en alterkande o. 1900. Et indrammet mindeblad for århundredskiftet 1900–01 er ophængt i tårnrummet. Kirkens anden klokke er støbt 1904 af De Smithske Støberier, Aalborg. Den ældste lysekrone er en barokkopi, som blev foræret til kirken 1912, og salmenummertavlerne er skåret o. 1920 af sognepræst Victor Robert Harder. Den enkle prædikestol er udført 1938/41 efter tegning af arkitekt Axel Jacobsen, Odense, ligesom stolestadegavlne, mens stolens sæder og ryglæn formentlig er genanvendt fra forfængerne. Fra første halvdel af 1900-tallet stammer desuden syvstagen, som nok er udgået fra kongelig hofbronzestøber Lauritz Rasmussens værksted i København, og to lysekroner, der som den ældre er barokkoper. Orglet er bygget 1948 af Marcussen & Søn, Aabenraa, til Sædder Kirke (Roskilde Amt) og anbragt i Heden 2005. Lampetterne er fra o. 1950 og to løse stole fra 1951.

Alterdugen er broderet af Ena Nielsen i slutningen af 1970'erne som en kopi af en ældre \ddot{u} dug. Kirkeskibet, »Brødres Haab, Heden«, er bygget af Fritz Jørgen-

sen, Svendborg, 1996 og skænket af Christian & Peder Rasmussens Mindefond. I tårnrummet står nogle løse stole af nyere dato. Alterklædet er fra 2005.

Farvesætning. Altertavlen er egetræsmalet med enkelte sorte og forgyldte profiler, prædikestolen står i blank eg, og stolestaderne er malet lysegrå med rødbrunt på gavlene. Om *ældre farvesætninger* vides kun, at prædikestolen og stolestaderne var gråmalede,³¹ indtil inventaret 1864 og igen 1886 blev egetræsmalet.⁶⁹

Ændringer og istandsættelser. Ved biskop Jacob Madsens visitats 1590 havde kirken endnu sin senmiddelalderlige højaltertavle med en formentlig reliefskåret Pietá i midtskabet og malerier på fløjene, og der fandtes rester af et sidealter med alterudsmykning, sandsynligvis i en af triumfvæggens \ddot{u} nicher.¹⁷ På alterbordet stod alterstagerne af messing, og ved siden af bordet var det rigt udskårne skab fra 1523 anbragt. Endnu hang der også to små messeklodder. En muret prædikestol i sydsiden var antagelig opført kort efter reformationen, og den romanske døbefont stod i tårnrummet. Endelig havde kirken to klokker.

I 1590'erne kom der nye stolestader og en skriftestol, mens en degnestol er omtalt i midten af 1600-tallet. Sandsynligvis i 1600-tallet blev den murede prædikestol erstattet af en af eg, og henholdsvis 1653

og 1696 blev klokkerne omstøbt. Altertavlen er formentlig kommet til i slutningen af århundredet.

Ved en hovedstandsættelse 1864, som ikke er beskrevet i detaljer, men efterlod kirken i 'smuk og vel vedligeholdt stand',³¹ blev alterbordet og altersranken fornyet, og der indrettedes plads til præsten bag alteret. Muligvis blev prædikestolen og stolestaderne fornyet samtidig, men det kan også være sket i løbet af de følgende to årtier. 1938/41 blev prædikestolen atter fornyet, og stolestaderne fik nye gavle.

Inventaret er senest restaureret 2005.

Alterbordet (jf. fig. 19), 1864,⁶⁴ af fyrretræ, er en kasse af lodrette brædder med hulkelprofileret fodliste og afrundede hjørner fortil; det måler 161×85

cm og er 95 cm højt. Forsiden har tre fyldinger, dannet ved påsat rammeværk. Bordet har forskellig behandling: nærmest østvæggen er det lakeret, den nordlige tredjedel af forsiden er rødmalet, fodlisten er grå, og det øvrige står ubehandlet. Bordet er dækket af et *alterklæde* af olivengrøn uld fra 2005.

†*Alterbord*, antagelig middelalderligt, opført umiddelbart op til østvæggen.³¹

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1857, af rødt klæde med guldgaloner.⁷⁰ Kasseret 1870 og derpå afleveret på Hvedholm.⁷⁰ 2) 1870, af rødt plys med kors af ægte guldtresser.⁷⁰ 3) 1896/97, af rødt plys med

Fig. 19. Korets indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Interior of chancel looking east.

guld-kors.³⁸ 4) 2003 var alterbordet helt dækket af et fastmonteret alterklæde af rødt plys med guld-kors.³⁴

Alterdug (jf. fig. 20), slutningen af 1970'erne, broderet af Ena Nielsen som en kopi af †nr. 3,⁷¹ af hvidt bomuld med røde og gyldne kors.

†*Alterdug*. 1) Omtalt 1857,⁷⁰ af bomuld, kasseret 1870, da den var iturevet.⁷² 2) Uvis datering, omtalt 1870,⁷⁰ da den var itu og skulle kasseres, af hvidt lærred og kantet med blonder. 3) O. 1920, broderet af Ane Margrethe Nielsen, svarende til den nuværende dug.⁷¹

Fig. 20. Altertavle, formentlig slutningen af 1600-tallet (s. 3820). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altarpiece, presumably end of 1600s.*

Fig. 21-22. Alterfigurer. 21. Mattæus. 22. Markus. Detaljer af altertavle (s. 3820). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Altar figures. 21. Matthew. 22. Mark. Details of altarpiece.

Knaleskammel, 1864,⁶⁴ polstret med olivengrøn uld (2005). Skamlen er sekundært gjort højere. Den var oprindeligt polstret med rødt klæde.

†*Knaleskammel*, omtalt 1862,³¹ betrukket med rødt plys.⁷⁰

Altertavle (fig. 20-22), formentlig fra slutningen af 1600-tallet med maleri af Anton Dorph (fig. 23) fra 1877 i storfeltet.

Den velskårne, senbarokke tavle er arkitektonisk opbygget med tredelt storstykke, postament

og gesims. Midterpartiet er fremskudt, og tavlen flankeres af stor- og småvinger og kronet af et topstykke, alt udført som frodigt akantusløv.

Storfeltets maleri flankeres af snoede søjler omvundet af ranker med blomster og blade; kapitælerne er korintiske. Sidefelterne, der ved ydersiden indrammes af glatte pilastre med kapitæler med volutter og englehoved, har karakter af let hulede nicher overdækket med bruskværkspalmetter. Foran dem står frifigurer af henholdsvis

Fig. 23. Opstandelsen. Altermaleri, udført af Anton Dorph 1877 (s. 3822). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The Resurrection. Altar painting by Anton Dorph, 1877.*

Mattæus (tv.) og Markus (fig. 21-22), hver på et lille jordsmon over en profileret konsol. Begge har en bog i den ene hånd og en fjerpen i den anden samt symbolvæsenet ved foden. Storvingerne udgøres af rigt akantusslyng, hvis øvre spidser griber op om gesimsen. Denne er stærkt profileret og forkrøppet, og på de yderste gesimsfremspring, som er prydet med akantusrosetter, står frifigurer af Lukas (tv.) og Johannes, svarende til ovennævnte om end mindre. Postamentet, der

flankeres af småvinger, har retkantede fremspring med englehoveder på fronten og akantusornamenter på siderne; i det glatte postamentfelt er et sekundært påsat skriffelt med hjørneindsnit. Topstykket er en akantuskartouche omkring et cirkulært felt og afsluttes foroven af en akantuskonsol, som må have båret en \ddagger topfigur, sandsynligvis den opstandne Kristus med sejrsfane.

Staffering. Tavlen er mørklakeret med få, sorte og bronzeforgylde profiler og ornament. Po-

Fig. 24. Altersæt, o. 1725, udført af guldsmed Jens Andersen, Odense (s. 3822). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altar set, c. 1725, made by the goldsmith Jens Andersen, Odense.*

stamentets skriffelt er sort med uægte forgyldt kant samt indskrift med antikva: »Jeg er Opstandelsen og Livet«. Ældre farver er blevet afætset, formentlig 1876/77 (jf. ndf.).⁷³

Altermaleriet (fig. 23) med motiv af *Opstandelsen* er malet af Anton Dorph 1877 som en replik af hans altermaleri til Ringsebølle Kirke fra 1870 (*DK Maribo* 655).⁷⁴ Maleriet er signeret med sort antikva forneden til højre: »A. Dorph 1877«. Det er udført i olie på lærred og måler 115×82 cm. Kristus står foran den åbne grav med himmelvendt blik og udbredte arme. Han er svøbt i det hvide ligklæde og har en lysglorie om hovedet. På jorden ligger en violet kappe samt en hjelm og et sværd efterladt af de flygtende soldater. Maleriet er indsat i en smal, profileret ramme. På den indvendige side af blændrammen er en blyantsindskrift: »Lensgreve Bille Brahe Selby(?) Hvedholm Faaborg« for kirkeejer Preben Charles Bille-Brahe-Selby, der må have bekostet det.⁷⁵

†*Altermaleri*, slutningen af 1600-tallet, *Nadverens indstiftelse*.³¹ Maleriet, hvis nærmere udseende ikke kendes, blev 1876 beskrevet som 'så slet i anlæg og udførelse', at det burde ombyttes med et nyt, malet af en kunstner.³⁸

Tilblivelse og ændringer. Billedskæreren bag den rige akantusbaroktavle er ikke identificeret.⁷⁶ 1831

skulle 'et stykke', der var faldet af tavlen, fastgøres.⁷⁷ 1876/77 blev tavlen snedkermæssigt restaureret og lakeret med brunpigmenteret lak samt detaljer i sort og uægte forgyldning, efter at ældre bemaling var blevet afætset. Altermaleriet blev fornyet, og et kalkmalet tdraperi på væggen bag tavlen blev overhvidtet (jf. s. 3815).⁷⁸ 1886 blev alteret flyttet knap 1 m frem i kirken,³¹ og der blev opsat en tpanelvæg med retkantede døråbninger på hver side af det (jf. fig. 17), som blev fjernet igen i anden halvdel af 1930'erne.⁷⁹

†*Altertavle*, sandsynligvis senmiddelalderlig, omtalt 1590 af biskop Jacob Madsen: »Tafflen met Jomfrue Maria oc Christi Legem taget af Korszet, Fløyeler malet; gambel«. Der var sandsynligvis tale om en senmiddelalderlig fløjaltertavle med en relieffremstilling i midtskabet af Maria sidende med den døde Kristus liggende hen over skødet (*Pietà*) og med malerier på fløjene.

†*Sidealtertavle*, omtalt 1590 af biskop Jacob Madsen: »1 Taffle for tridie Part aff 1 Alter neder for Choret (bort)« (jf. tsidealternicher s. 3807).¹⁷ Den kan som ønsket af biskoppen været borttaget kort efter.

Altersæt (fig. 24), o. 1725, udført af guldsmed Jens Andersen, Odense.⁸⁰ Den 19,4 cm høje, delvist forgyldte kalk har sekstunget fod med ru-

demonstret standkant og glat fodplade. På en af fodtungerne er et graveret trekløverkors med et skriftbånd med »INRI« samt en støbt krucifiksfigur, og langs fodens kant er en graveret linje. Skaftet er sekskantet med profilringe, og knoppen flad med seks rudebosses med versaler på skraveret bund, der tilsammen danner navnet »Ihesvs«; de mellemfaldende spidsblade har krydsskravering. Bægeret er lavt med let udkraget munding og to omløbende, graverede linjer. På fodpladen er to stempler: mesterstempel for Jens Andersen og Odenses bymærke.⁸¹ Den tilhørende disk, 13,5 cm i diameter, har graveret hjulkors på skraveret bund på fanen og, modstående, et Jesusmonogram »ihs« med fraktur. Hjulkorset flankeres af to stempler, svarende til kalkens. Altersættet opbevares i et nyere skrin af bejdsset træ med fladt låg med messinggreb og foret med rødt fløjl.

†*Altersæt*, omtalt 1665, da kalken blev beskrevet som 'for lille'.⁵¹

†*Disk*, omtalt 1862,⁷⁰ af tin.

Oblatæske, o. 1884,³⁸ fra Den kongelige Porcelænsfabrik, af sort porcelæn med guldkors på låget. Opbevares i graverhuset.

†*Oblatæske*, tidligst omtalt 1857,⁷² af lakeret blik.

**Sygesæt* (fig. 25), 1801, udført af Poul Jensen Theilgaard, Odense, skænket til Nørre Søby Kirke af kirkeejer Axel Rosenkrantz til Søbysøgård og anvendt ved begge kirker.⁸² Den 12,5 cm høje kalk har cirkulær, profileret fod på fodplade hvorpå giverindskrift med indprikket skrift: »A. Rosenkrantz 1801«. Foden er drevet stejlt op mod skaftet, der er cylinderformet med profilringe og på det øvre led har små fremspringende knopper. Knoppen er flad med midtprofil, og bægeret glat med tredobbelte profilringe om mundingen. Under fodpladen er to mesterstempler, hvoraf det ene er helt ødelagt.⁸³ Disken, 7,8 cm i diameter, er glat. På undersiden af fanen er to mesterstempler, svarende til kalkens. Sættet opbevares i et samtidigt futteral af træ betrukket med sort læder med spor af gylden ornamentik og foret med lysebrunt skind. Det er i Nørre Søby Kirke.

Alterkande, o. 1900, fra Bing & Grøndahl, af sort porcelæn, 32 cm høj, med forgyldt kors på korpus og låg af hvidt porcelæn med forgyldt knop.

Fig. 25. *Sygesæt, 1801, udført af Poul Jensen Theilgaard, Odense, skænket til Nørre Søby Kirke af kirkeejer Axel Rosenkrantz til Søbysøgård (s. 3823). I Nørre Søby Kirke. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Communion set for the sick, 1801, made by Poul Jensen Theilgaard, Odense, donated to Nørre Søby Church by church owner Axel Rosenkrantz of Søbysøgård.

Fig. 26. Alterstager, o. 1550 (s. 3824). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altar candlesticks, c. 1550.*

Porcelænsmærke fra o. 1900 under bunden. Kanden opbevares i graverhuset.

★ *Alterkande*, 1870,⁷² fra Bing & Grøndahl, 30,5 cm høj, svarende til ovennævnte, men uden låg. I Museum Odense (inv.nr. KMO/1926/62).

† *Alterkander*. 1) Tidligst omtalt 1857, af tin.⁷² Kanden blev kasseret ved syn 1870 og afleveret på Hvedholm.⁷⁰

† *Vinskummeske*, anskaffet 1901/02.⁷⁰

Alterskål, slutningen af 1800-tallet, fra Bing & Grøndahl, af sort porcelæn med guldkors. Opbevares i graverhuset.

Alterstager (fig. 26), o. 1550, omtalt 1590 af biskop Jacob Madsen som to små stager af messing.¹⁷ De 27,5 cm høje stager (37 cm inklusive fornyet lysepig) har cirkulær, profileret fod, cylinderskaft med tre ringe, hvoraf den midterste er større end de to andre, samt profileret lyse-skål. På alle dele er graverede, omløbende linjer.

Syvstage, første del af 1900-tallet, en såkaldt Titusstage, formentlig fra kongelig hofbronzestøber Lauritz Rasmussen, København.⁸⁴ Den 40 cm

høje stage har ottekantet fod i tre afsæt og buede, leddelte arme med vaseformede lysholdere.

† *Alterbøger, bibler m.m.* 1665 havde kirken en gammel alterbog, men manglede både en bibel og en ny alterbog på alteret samt et graduale og et eksemplar af Hans Thomesens salmebog i degnestolen.⁵¹

Alterbordskrucifiks (fig. 27), bestående af en Kristusfigur fra et (†)kistekrucifiks fra o. 1761 (s. 3841) og et kors fra o. 1938.⁸⁵ Kristusfiguren, af messing, 25 cm høj, hænger i vandrette arme. Hovedet med langt hår og tvedelt skæg er faldet forover mod højre skulder, ribbenene træder skarpt frem over det indtrukne mellemgulv, knæene er bøje-de og højre fod lagt over venstre. Lændeklædet er bundet ved højre hofte med lang, hængende snip. Ved korsfoden ligger Adams kranium på krydse-de knogler. Korset, af sortmalet moseeg, 43,5 cm højt, hviler på et postament i to afsæt.

Fig. 27. Alterbordskrucifiks med Kristusfigur fra o. 1761 og kors fra o. 1938 (s. 3824). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Communion table crucifix with Christ figure from c. 1761 and cross from c. 1938.*

Fig. 28. *Røgelseskar, 1200-50, udført i Jakob Røds værksted i Svendborg (s. 3825). Deponeret i Museum Odense fra NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Censer, 1200-50, made in Jakob Rød's workshop in Svendborg.

Kristusfiguren blev fundet 1935 i den ødelagte kiste (nr. 2) i \dagger gravkrypten under koret (s. 3841). Den blev monteret på et nyt kors, som blev opsat på alterbordet.²⁸ I år 2000 hang krucifikset over orglet, men det er formentlig o. 2005 flyttet til graverbygningen.

*Røgelseskar (fig. 28-29), 1200-50, af bronze, 21,5 cm højt (33 cm inklusiv fod og ophæng), signeret af Jakob Rød, et smukt og regelmæssigt udformet arbejde.⁸⁶ Den halvkugleformede skål hviler på en konisk fod. Selve skålen har nederst graveret zigzagmønster og derover et bånd med indskrift med runer: »+ mæstær røþ + kras dabor toto die : sik(ue) : ago : kotidie« (Mester Rød. I morgen skal jeg gives hele dagen, og det gør jeg hver dag). Der er tale om en mesterformel på dansk fulgt af en metrisk udformet, latinsk sentens, som synes at have rod i et middelalderligt ordsprog eller læresætning.⁸⁷ Det kuplede låg er tredelt af lodrette bånd med trekantede, skiftevis side- og spidsstillede røghuller, og et tilsvarende bånd løber langs lågets nederste kant. I hvert af de mellemfaldende felter er en roset, dannet af dråbeformede røghuller omkring et cirkulært. Under rosetten er en række dråbeformede røghuller, og på hver side af den yderligere et tilsvarende og et trekantet hul. Låget krones af en cylindrisk lanterne med dråbeformede huller, afsluttet af en spirllignende knop med graveret tovsnoning og en øsken øverst. Karret har tre sæt øskener og er ophængt i tre stænger, hvoraf den ene er fornyet og de to andre forlænget med et nyere led. Ringen er ligeledes af nyere dato.

Fra Jakob Røds værksted i Svendborg kendes i alt 14 røgelseskar, heraf 12 med runeindskrift, mens de sidste to kan henføres til værkstedet af stilistiske årsager.⁸⁸ Nærmest karret fra Heden står karrene fra Ulbølle (s. 3229), Faaborg (s. 705), Hesselager (Gudme Hrd.) og Tjøme (Vestfold, Norge).

Karret er som nævnt ældre end kirkebygningen og må oprindeligt have tilhørt en anden kirke, må-

ske en \dagger forgænger. Karret er tidligst omtalt 1701.⁸⁹ Det er endvidere beskrevet og aftegnet i kirken af sprogforskeren professor Niels von Haven, Odense (\dagger 1777) (fig. 29).⁹⁰ Tilsyneladende er det siden blevet flyttet til Nørre Søby Kirke, hvor det blev beskrevet med gengivelse af indskriften i sognepræst Jacob Severin Pingels indberetning til Oldsagskommissionen 1809.⁹¹ 1810 kom det til Nationalmuseet (inv.nr. 402), hvorfra det 1916 blev deponeret i Museum Odense (inv.nr. 6/1916).³⁴

\dagger Røgelseskar, aftegnet i kirken i begyndelsen af 1800-tallet (fig. 30), formentlig et nordtysk ar-

bejde fra slutningen af 1200-tallet (jf. ndf.). Karret var af en 'kobberagtig malm' (bronze?) og ca. 24 cm højt. Den halvkugleformede skål hvilede på en konisk fod med fodplade. Selve skålen var glat med en enkelt profil omkring mundingen, der modsvarede af en tilsvarende profil langs lågets nederste kant. Dette var kuplet og havde foruden to bæltter med graveret trekantmønster, hvorover det hævede sig i en korskirke med fire spidse gavle med gavlknop og tre store vinduesåbninger, hvoraf den midterste var størst. Over midten rejste der sig et firkantet tårn med et vindue i hver side og pyramidetag med ryggede og knopede hjørner. Taget kronedes af en øsken med ophængsring. Skål og låg havde øskner (sandsynligvis tre sæt) til ophængning; af selve ophænget var tilsyneladende kun en stang delvist bevaret.

Karret tilhørte en stor gruppe ret ensartede kar, der menes udført i Nordtyskland i slutningen af 1200-tallet.⁹² Det er omtalt i sognepræst Jacob Severin Pingels indberetning til Oldsagskommis-

sionen 1809 («i Heeden Kirke et Røgelse-Kar, uden Inscription»)⁹³ og aftegnet omtrent samtidig, mens det endnu fandtes i kirken, muligvis af maler Niels Ringe (fig. 3827).⁹⁴ 1810 kom karret til Nationalmuseet (inv.nr. 403).⁹⁵ Ved egenrevision 2013 blev karret dog vurderet som 'ikke til stede'.

†*Messehagler*. 1) Omtalt 1665 som gammel.⁵¹ 2) 1839, anskaffet efter at det gennem ti år var påpeget, at der manglede en messehagel.²³ Det er formentlig denne, der 1862 beskrives som værende af blå fløj med guldguloner.³¹ 3) 1874, af rødt silkefløj med ægte guldguloner, 'meget smuk'.³¹ 4) Begyndelsen af 1930'erne, violet.⁶⁷

To små †*messeklodder* er omtalt 1590.¹⁷

Altersranken (jf. fig. 19), 1864,⁶⁹ er opstillet i cirkelform og slutter sig til alteret; i hver side er der en åbning, som oprindeligt var lukket med en låge. Skranken består af et gitter af tætstillede, slanke balustre under en profileret håndliste (vistnok fornyet 1920)²⁸ samt et knæfald med fodliste.

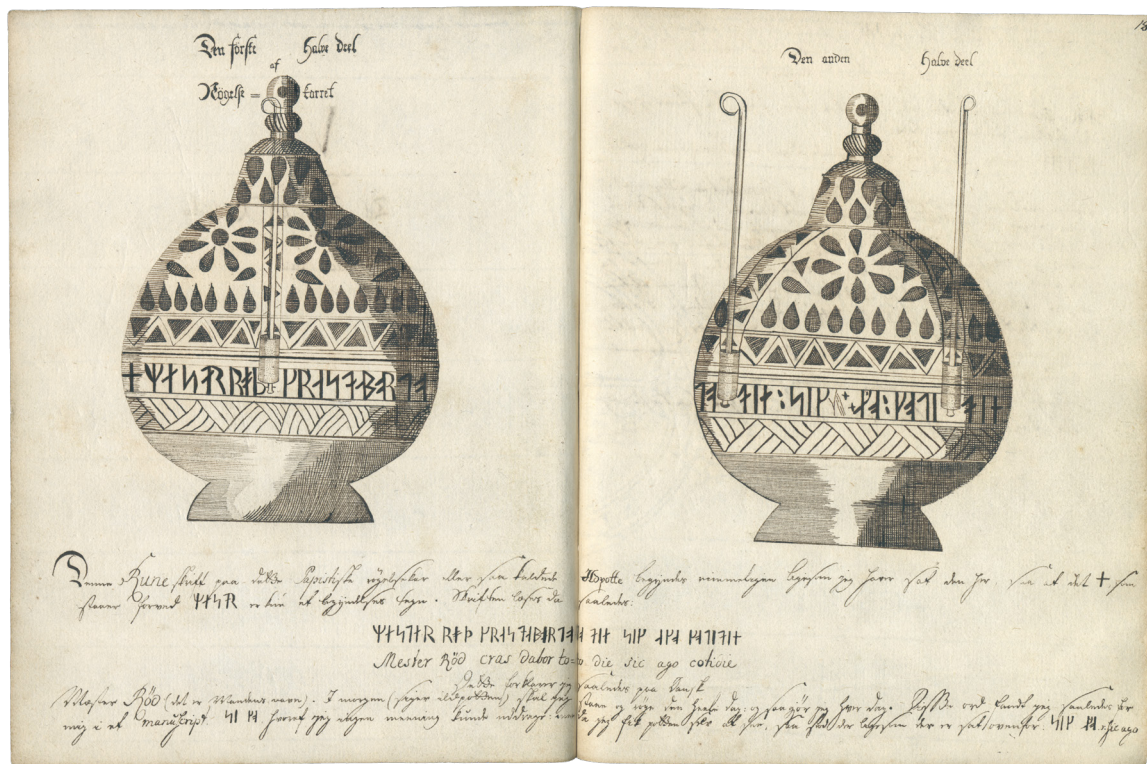

Fig. 29. *Røgelseskar, 1200-50 (s. 3825). Deponeret i Museum Odense fra NM. Tegning af Niels von Haven o. 1750. I NM. – **Censer*, 1200-50.

Fig. 32. Dåbsfad, muligvis 1600-tallet (s. 3828). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Baptismal dish, possibly 1600s.*

(jf. s. 3807 f.).¹⁷ Den blev siden flyttet til koret, hvor den stod i det nordvestlige hjørne, til den 1935 blev opsat i skibets sydøsthjørne ved prædikestolen.⁹⁸ Den står nu i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 32), muligvis 1600-tallet, tidligst omtalt 1857.⁷⁰ Af messing, 56,3 cm i diameter, med to våbenskjolde graveret på fanen, det ene (mandlige, til heraldisk højre) med en bladranke, det andet med en tværbjælke og tre spidse blade (fig. 57).⁹⁹ Sammen med fadet omtales 1857 et låg af træ (†fontelåg).⁷⁰

**Dåbsfad*(?) (fig. 33), o. 1625-50, af nederlandsk oprindelse. Af messing, 59 cm i diameter, med drevet og punslet udsmykning. Fanens yderste kant er bøjet om en tyk ring af jern, og på bagsiden er fastgjort en øsken til ophæng. I fadets bund er en medaljon med en fremstilling af Spejderne i Kanaan (4 Mos. 13) kantet af attisk slyngbånd. Motivet er omgivet af en vinranke samt et bånd med nederlandsk indskrift med versaler: »Yosva en Calep met vorstant brochten vrvchten vyt beloftn lant« (Josva og Kaleb bragte med kløgt frugter med fra Det Lovede Land (Kana'an)). Som skilletegn er anvendt rosetter. På fanen er to borter adskilt af en rundstav med mandelformede bukler kantet af kæder af punslede cirkler og i den yderste bort suppleret med mellemfaldende romber.

Lignende fade kendes fra bl.a. Søllested og Gurreby (DK Maribo 412 og 438) samt Folding (DK Ribe 2861).

Fadet, der er indsamlet fra en bonde i Heden, indgik i den fynske historiker og antikvar L. S. Vedel Simonsens samling og blev 1855 skænket til Nationalmuseet (inv.nr. 15147). Det er uvist, om det har været anvendt i kirken.

Dåbskande (fig. 34), 1884,¹⁰⁰ anskaffet fra kandestøber Arendal Christensen Høy, København. Af tin, 26 cm høj, med cirkulær, karnisprofilet fod, keglestubformet korpus, der er afrundet mod foden, og skrå hals med svejftet munding samt hængslet låg med spor efter afbrækket knop (et kors); hanken har en cirkelformet udvidelse foroven. På korpus er indskrift med graveret skrivekrift: »Heden kirke 1884«, og under bunden er et mesterstempel: Arendal Høy.¹⁰¹ Tilsvarende kander findes i talrige kirker, bl.a. Nørre Højrup og Skovby (DK Odense 5397 og 5667).¹⁰²

†*Dåbskande*, omtalt 1862,³¹ af tin.

Prædikestol (fig. 35), 1938/41, efter tegning af arkitekt Axel Jacobsen, Odense.¹⁰³ Stolen er en enkel konstruktion af eg med to fag med profilerede hammerfyldinger adskilt af smalle, glatte hjørnefag under en frise med kannelering. En

Fig. 33. **Dåbsfad*(?), o. 1625-50 (s. 3828). I Nationalmuseet. Foto Inger Marie Helgasdatter Mulvad 2023. – **Baptismal dish*(?), c. 1625-50.

Fig. 34. Dåbskande, 1884, fra kandestøber Arendal Christensen Høy, København (s. 3828). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Baptismal jug, 1884, from the pewterer Arendal Christensen Høy, Copenhagen.*

konkav fodliste danner overgang til et glat postament med to profiler forneden. Opgangen er ad en trappe med to trin gennem åbningen i triumfmurens sydside. Stolen står i blank eg, trappen er lakeret. I skibets sydøsthjørne.

†*Prædikestole*. 1) Tidligst omtalt 1590, muret og opsat i sydsiden.¹⁷

2) En i øvrigt ukendt prædikestol, sandsynligvis fra 1600-tallet, er omtalt 1862 som værende af egetræ og malet med 'perlefarver', dvs. i grå nuancer.³¹ Herfra stammer sandsynligvis en *skulptur* af en svævende, forgyldt due (fig. 36). Duen er den vigtigste kilde til prædikestolens datering og må oprindeligt have hængt under en *†lydhimmel*.

1864 skulle prædikestolen gøres mindre, forsires og forsynes med en trappe med baluster-gelænder samt oliemales.⁶⁴ Lydhimlen må være kasseret, og duen hang siden fra loftet over *†prædikestol* nr. 3(?) (jf. fig. 17) og derpå over den nuværende prædikestol. Duen hænger siden o. 2005 i graverbygningen.

Stolen var opsat samme sted som den nuværende med opgang fra koret gennem triumfmuren.³¹

3(?)) 1886 beskrev J. B. Løffler prædikestolen som et 'nyt, værdiløst snedkerarbejde', og det er muligt, at stolen blev helt fornyet i perioden 1864–86, selv om dette ikke fremgår af de skriftlige kilder.³⁹ På fotografier fra begyndelsen af 1900-tallet fremstår den som en stol i fem fag med profilerede fyldinger med formentlig malet, korsformet dekoration (jf. fig. 17). En smal liste dannede overgang til frisen, der havde glatte, profilerede felter. Stolen var egetræsmalet med forgyldte lister³¹ og opsat samme sted som den nuværende.

Stolestader (jf. fig. 18 og 41), 1938/41; gavlene er udført efter tegning af arkitekt Axel Jacobsen, Odense, mens sæder og ryglæn formentlig er genanvendt fra *†stolestader* nr. 2.¹⁰⁴ De 111 cm

Fig. 35. Prædikestol, 1938/41, tegnet af arkitekt Axel Jacobsen, Odense (s. 3828). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Pulpit, 1938/41, designed by the architect Axel Jacobsen, Odense.*

Fig. 36. Due, sandsynligvis fra \dagger prædikestol nr. 2 fra 1600-tallet (s. 3829). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Dove, probably from \dagger pulpit no. 2 from 1600s.

høje gavle har pilasterlignende midterstykke med kannelering foroven, svarende til prædikestolen, flankeret af lidt lavere sidestykker. Ryglænene har kvadratiske fyldinger, og sæderne er samlet af to planker. Langs muren er sæder og ryglæn fastgjort til to remme. Stolene er malet lysegrå med rødbrune pilastre, og på sæderne ligger røde hynder; de er opstillet med 10 stole i nord og 14 i syd. Axel Jacobsen har tegnet stolestader til flere fynske kirker, bl.a. Nørre Højrup og Uggerslev (DK Odense 5362 og 5401).

\dagger Stolestader. 1) 1590/98, af fyrretræ.¹⁰⁵ 1789 klagede beboerne over, at kirkeejeren omtrent ni år tidligere havde omfordelt stolene i kirken og ved den lejlighed sat lås på to stole for selv at benytte dem, selvom disse altid havde været til menighedens brug. Endvidere manglede der pladser til børn og folk uden ejendom. Året efter blev de to stole givet tilbage til menigheden.¹⁰⁶

1826 skulle en stoledør have nye hængsler.¹⁹ 1829 trængte stolene til hovedreparation,²³ mens det 1835 nævnes, at de kunne bruges, men at nye stole ville være mere passende.²³ 1862 fandtes der 31 stole i kirken, heraf var de 23 forsynet med døre og lukkede ryglæn, mens otte stole i vestenden var uden døre og havde åbne ryglæn. Sydsidens stole (mandsstolene) var både længere og bredere end nordsidens (kvindestolene). Stolene var malet med 'perlefarve', dvs. grå.³¹ 1864 skulle også de otte bageste stole forsynes med rygpanel og døre; om det skete, er uvist.⁶⁴

2) Stolestaderne må som prædikestolen være fornyet i perioden 1864-86; 1886 er de beskrevet som 'nye'.³⁹ De havde glatte endegavle med pyramideafdækning og var egetræsmaledede (jf. fig. 17).³¹ 1887 blev sæderne gjort bredere; disse samt ryglænene er formentlig genanvendt i de nuværende stolestader.³⁸ 1908 var der 15 mandstole og 17 kvindestole.²⁸

\dagger Præste- og skriftestole. 1) 1590/98, af fyrretræ.¹⁰⁷ 1827 skulle stolen repareres.¹⁹ Den stod i koret.³¹ 2) 1864, indrettet bag alteret med indgang gennem \dagger panelvæggen, skærmet med gardiner af rødt stof (jf. fig. 17 og s. 3822).³⁸

\dagger Degnestole. 1) Omtalt 1665,⁵¹ i koret.³¹ 2) 1864, indrettet i det forreste stolestade i sydsiden.⁶⁴ 1935 skulle den flyttes for at give plads til døbefonten.⁹⁸

\dagger Brudeskammel, omtalt 1857.⁷⁰ Skamlen blev kasseret før 1909.³¹

Løse stole. 1) O. 1870, af mørkbejdset bøg med gennembrudt ryg med svejftet tværstiver, svungne armlæn samt lige kopstykke, forsarg og ben. Sædet er polstret med rødt stof. Stolen blev formentlig anskaffet til \dagger præstestol nr. 2 sammen med en tilsvarende \dagger stol til \dagger degnestol nr. 2.⁷⁰ Den står nu i graverbygningen. 2-3) 1951,²⁸ Børge Mogensen J39 ('Folkestolen'), af bejdset eg med flettet sæde.

Fig. 37. *Skab, 1523 (s. 3832). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Cabinet, 1523.

I tårnrummet. 4-7) Nyere, af eg med flettet sæde. I tårnrummet.

Bænke. 1) 1880,⁷² lysegrå, opstillet ved tårnrummets sydvæg (jf. fig. 40). 2-3) O. 1900, to bænke, opstillet forrest i hver side af skibet; lysegrå. Muligvis identiske med to bænke, der 1909 stod i tårnrummet.³¹

†*Servante*, begyndelsen af 1900-tallet.³¹

†*Kiste*, omtalt 1665 som gammel og uden lås. Kisten stod i koret.⁵¹

**Skab* (fig. 37), 1523 ifølge skåret datering, af egetræ med tre skabsrum, stavværksudsmykning og beslået med rigt udformede beslag af smedjern, ca. 197,5×82,5×42 cm. Skænkeklappen med beslag samt det smalle ornamentfelt under den er fornyet, og skabets fødder er gået til, så det nu hviler direkte på grunden.

Skabets forside har tre aflåselige fyldingslåger, som fordeler sig over en højrektangulær låge for-

Fig. 38. Pengeblok, o. 1862 (s. 3833). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Poor box, c. 1862.

Fig. 39. Pengebøsse, o. 1862 (s. 3833). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Money box, c. 1862.

oven og forneden, hvoraf den nederste er størst, og en tværrrektangulær låge (skænkeklap) i midten. Såvel de lodrette og vandrette rammestykker som lågernes fyldinger er prydet med gennembrudt stavværk, hovedsageligt i form af fiskeblæremønstre, men særligt rigt udformet med medaljoner med ruder samt rosetter på de lodrette rammestykkers øverste del flankerende den øverste låge. Bag denne låge er spor efter yderligere et sæt hængsler og lås, sandsynligvis fra en tiggerlåge af jern. Skabet afsluttes foroven af en gesims med indskrift med reliefminuskler og rundeformede skilletegn: »Anno domini m d xxiii« (Herrens år 1523). Siderne og bagsiden, der består af to lodrette planker, og er glatte bortset fra en profileret gesimsliste foroven på hver side.

Som nævnt er skabet beslået med talrige smedjernsbeslag i gennembrudt arbejde. Den øvre og nedre låge er hængslet med tre lange korsblomstbeslag med rosetter på midten, hvoraf det midterste beslag er forsynet med en hjerteformet gribering. Skænkeklappens fornyede beslag har tilsvarende udformning. Skabets samlinger er på både for- og bagside sikret med to gange syv hjørnebeslag i hver side; heraf er forsidens beslag

i venstre side udført som gennembrudte korsblomstbeslag og i højre side som en forlængelse af lågernes hængselbeslag, mens bagsidens ender i spidse treblade. Låsenes nøgleskilte er udformet som skråtstillede turneringskjalde (såkaldte tartsche-skjalde).

Skabet står med sjuksket udført, sekundær staffering med rødbrunt rammeværk med lysegrønne profiler og røde og til dels grønne fyldinger; stavværket er rødbrunt. Beslagene er sortmalede med spor af rust. Skabets tidligere stafferinger er ikke undersøgt.

Sporene efter en \dagger gitterlåge bag den øverste låge samt den ornamentale fremhævelse af denne tyder på, at skabet oprindeligt har tjent som monstransskab, altså til at opbevare og fremvise indviede hostier (jf. de nogle årtier ældre skabe fra Nørre Broby (nu i NM) (dateret 1480, s. 4054) og i Helligåndskirken i Faaborg (o. 1500, s. 719).¹⁰⁸ De glatte sider antyder, at det oprindeligt kan have været indmuret.

Skabet er omtalt 1590 af biskop Jacob Madsen som »paszelig« (passende); det stod ved alteret.¹⁷ 1665 blev det anvendt til opbevaring af altersølvet og alterklæderne.¹⁰⁹ 1882 fandtes det i et bondehus, hvorfra det blev erhvervet til Nationalmuseet for 250 kr. (inv.nr. D1709).¹¹⁰

Pengeblok (fig. 38), o. 1862,⁷² 80 cm høj. Blokken, der hviler på et lavt, aftrappet postament, har låge i forsiden og fladt låg med jerndække med pengerrille. Den er beslåt med fire omløbende bånd af smedjern, hvoraf de to er hængslet over lågen og lukkes med moderne hængelåse. Blokken er malet lysegrå og båndene sorte. Den er hensat på loftet.

Pengebøsse (fig. 39), o. 1862,⁷² af jernblik, rektantet med låge i forsiden og stor pengetragt på låget. Bøssen er sortmalet med indskrift med hvid fraktur på lågen: »Tænk paa den Trængende«. Den blev fundet på loftet 1972 og istandsat,²⁸ og den hænger nu i graverbygningen. En tilsvarende pengebøsse, stærkt rusten, henligger på loftet.

\dagger *Pengetavle*, omtalt 1857.¹¹¹

Dørfløje. *Udvendige*. 1) (Jf. fig. 12), 1886, fladbuet dobbeltfløj i hovedindgangen i tårnrummets nordside. Hver fløj har 2×5 fyldinger, der på indersiden er profilerede og på ydersiden kro-

net af spidsbuede felter med trepas. Dørgreb af messing. Indersiden er malet lysegrå, ydersiden brunviolet.

2) (Fig. 40), 1886, to gitterlåger af støbejern, indsat i hovedindgangen i tårnet inden for nr. 1. Fløjene har rammeværk af fladjern med kryds-lagte stivere og udfyldes af runde opstandere med korsblomst foroven. Lågerne er sortmalede med forgyldte korsblomster; de var oprindeligt bronzerede.³⁸

3) 1886, enkeltfløj i trappehusets østmur med 2×4 profilerede fyldinger og dørgreb af messing, indsat i fladbuet gerigt (jf. fig. 1). Fløjen er malet brunviolet.

Indvendige. 1) (Jf. fig. 41), 1886, fladbuet dobbeltfløj mellem tårnrummet og kirken, hver fløj har 2×5 højrektangulære, profilerede fyldinger. Dørgreb af messing. Fløjene er malet lysegrå; de var oprindeligt egetræsfarvede.³¹

\dagger *Dørfløje*. 1-2) 1829 blev dørfløjene til kirken og \dagger våbenhuset fornyet.²³ 3) 1864 blev en ny dobbeltfløj indsat som yderdør i \dagger våbenhuset.⁶⁴

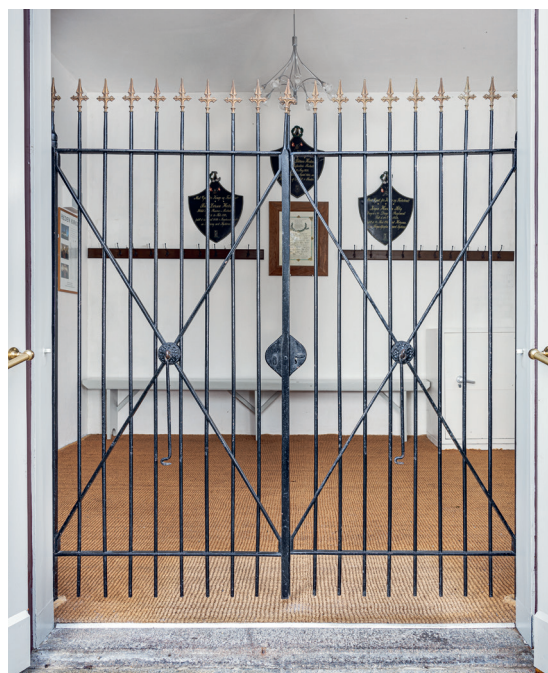

Fig. 40. Gitterlåger, 1886, i hovedindgangen i tårnets nordmur (s. 3833). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Lattice gates, 1886, in the main entrance in the north wall of the tower.*

Orgel (jf. fig. 41) 1948, med syv stemmer, ét manual og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa, til Sædder Kirke (Præstø Amt), anbragt i Heden Kirke 2005 ved P. G. Andersen & Bruhn Orgelbyggeri, Rødekro.¹¹² Disposition: Manual (C-f³): Salicet 8', Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Quintatøn 2', Mixtur 2 kor. Pedal (C-d¹): Subbas 16'. Kobling: M-P. Opstillet på gulvet i kirkens nordvestlige hjørne med østvendt facade og spillebord. Facadens midterfelt er omformet 2005.

★*Orgel*, 1978, med fire stemmer. Bygget af Fyns Orgelbyggeri v. Henning Jensen, Odense. Disposition: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Nasat 1½'. Svelle. Seriebygget kisteorgel.³⁴ Orglets nuværende lokation er ukendt.¹¹³

†*Harmonier*. 1) (Jf. fig. 17), 1915, leveret af Joh. P. Andresen, Ringkøbing. Erhvervet for 360 kr., som blev tilvejebragt ved indsamling i sognet.¹¹⁴ 2) 1950.²⁸

Salmenummertavler (fig. 42), o. 1920, skåret af sognepræst Victor Robert Harder (i embedet 1915–43) og svarende til de salmenummertavler, han har udført til Nørre Søby (DK Odense 4049). De fire tavler af eg, 102×60 cm, er spidsbuede med rigt dekoreret rammeværk med bladværksornamentik og et skriftsted med reliefversaler: »Taler hverandre til med salmer/ og lovsange og aandelige viser« (Ef. 5,19). Til skydenumre. Tavlerne står i bejdset eg med sorte cifre på brikkerne.

†*Salmenummertavler*. 1–4) Omtalt 1857, sortmalede.⁷⁰

Fig. 41. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Interior looking west.

Fig. 42. Salmenummertavler, o. 1920, skåret af sognepræst Victor Robert Harder (s. 3834). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Hymn boards, c. 1920, carved by the parson Victor Robert Harder.*

skift hos beboerne, og den, der havde tavlen, skulle sørge for klokkeringningen.¹¹⁵ Tavlen findes i Museum Odense (inv.nr. KMO/1926/61).

2) (Jf. fig. 53), 1901, til minde om »Aarhundredskiftet i Heden 1901«.

Mindeblad af papir indsat bag glas i en ramme af eg, 73×58 cm (lysmål 53×38 cm). På bladet findes underskrifter fra 30 af sognets beboere, omgivet af en lyseblå ramme med forgyldte ornamenten. Derover er et vers, omsluttet af bølge- og egeløv, og nederst læses en meddelelse om begivenheden: »I Anledning af Hundredaarskiftet vare ovennævnte Beboere med Hustruer af Heden Sogn samlede til en lille Festivitet i Sognets Skole for derefter ved Midnat at begive sig op i Kirketaarnet, at afslutte det forløbne og hilse det ny Aarhundrede med Klokkeringning«.¹¹⁶ Ophængt på tårnrummets sydvæg.

3) Mindetryk til minde om årsskiftet 2000/2001 med navne på deltagerne i gudstjenesten 31. dec. 2000. Indsat i en smal ramme af eg og ophængt på tårnrummets østvæg.

5–6) (Jf. fig. 17), 1886, rektangulære, til skydebrikker.⁷⁰ Tavlerne var mørkmaledede med indskrift med hvid fraktur: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«; brikkerne havde hvide cifre. De var ophængt på hver side af korbuen.

Kirkestævnetavle (fig. 43), o. 1850, af træ, 16,5×27,5 cm, sortlakeret med indskrift med hvid skrifveskrift: »Kirkestævne«. Tavlen hænger i graverbygningen.

*Andre tavler m.m. *1* (Fig. 45–46), o. 1832, en såkaldt ringertavle af bøgetræ, 23,7×12,5 cm, med halvrund afslutning foroven, dråbeformet hul til ophæng og fordybet indskrift. På den ene side står »1832« og initialer for 23 mænd i sognet (de to er streget over), på den anden side »1858« og initialer for 21 mænd. Tavlen er brunbejdset med spor af forgyldning langs kanten. Den opbevaredes på

Fig. 43. Kirkestævnetavle, o. 1850 (s. 3835). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Parish meeting board, c. 1850.*

Fig. 44. »Brødræs Haab, Heden«. Kirkeskib, 1996, bygget af Fritz Jørgensen, Svendborg, og skænket af Christian & Peder Rasmussens Mindefond (s. 3837). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – “Brødræs Haab, Heden”. Church ship, 1996, built by Fritz Jørgensen, Svendborg, and donated by Christian & Peder Rasmussens Mindefond.

†Portræt af sognepræst Ludvig Peter Marius Christian Wittrup (1885–1914) (jf. fig. 17), et indrammet fotografi. Portrættet blev ophængt på nordvæggen 1915;²⁸ 1935 ønskedes det flyttet til en plads over indgangsdøren i skibet.²⁸

I skibet hænger tre *lysekroner*, der alle er barokkopier. Den ældste er foræret til kirken 1912,³¹ mens de to andre er kommet til senest o. 1950. Kronerne er ophængt i sorte jernstænger.

1) (Jf. fig. 17–18), 1912, med seks fligede arme, som hver bærer to lys, seks pyntearme med refleksblomster og balusterskaft afsluttet af en profileret hængeskive med kugleformet knop. Kronen hang oprindeligt i skibets østende, men er flyttet til vestenden.

2) (Jf. fig. 41), lille, med seks fligede, s-slyngede arme hvorover seks pyntearme med stjernefor-

mede refleksblomster samt balusterskaft, afsluttet af en hængeskive med profileret knop. I skibets østende.

3) (Jf. fig. 18), med seks s-slyngede arme med bladled på midten og flige i de indre slyng samt lyseskåle med takket kant. Derover er seks pyntearme med stjerneformede refleksblomster, som bærer gennembrudte opstandere. Balusterskaftet afsluttes forneden af en profileret hængeskive med spids, profileret knop og foroven af en ophængsring. Kronen hænger midt i skibet.

4) Nyere, af stål, med otte lyskilder med små glasskærme. I tårnrummet.

Lampetter, o. 1950. Syv toarmede barokkopier med fligede arme og monteret på egetræsplader er ophængt i skibet (jf. fig. 17 og 41), og to tilsvarende enarmede i koret på triumfmuren;

sidstnævnte sad oprindeligt i tårnrummet og ved prædikestolen, men blev flyttet 1978.³⁴

Kirkeskib (fig. 44), 1996, »Brødres Haab, Heden«, bygget af Fritz Jørgensen, Svendborg, og skænket af Christian & Peder Rasmussens Mindefond.¹¹⁷ Skibet er en model af briggen Tjalfe, der blev bygget i Troense 1853. Skroget er sort med hvid vandlinje, rød bund og forgyldte ornamenter; navn og lokalitet er anført på agterspejlet med hvide versaler. Skibet hænger i en sortmalet jernstang.

En *†ligbåre* er omtalt i anden halvdel af 1800-tallet.⁷²

Klokker. 1) (Fig. 47), 1886, støbt af Anker Heegaard, Frederiksværk, af *†klokke* nr. 4. 73 cm i tværmål. Klokken har to profillinjer om halsen og en ved overgangen til slagkanten, der bærer støberindskrift med versaler: »Omstøbt i Anker Heegards Etablissement paa Frederiksværk 1886«. Klokken er ophængt i en slyngbom i klokkestolens vestside.

2) (Fig. 48), 1904, støbt af De Smithske Støberier, Aalborg, af *†klokke* nr. 3. 77 cm i diameter.

Om klokken hals er en firelinjet indskrift med versaler og skilletegn i form af stjerner, hvoraf de tre første linjer er gentaget fra den omstøbte *†klokke*: »Ann(o) 1633¹¹⁸ dens 8 marti loed Christen Nielsen i Heden støbe denne Heden/klocke paa kier kens be kostning Gvd til ere os til gavfen saa støbe vi dig/ i Iesv nafn Laries Jensen Ondense/ Aar 1904 omstøbte De Smithske Støberier i Aalborg mig«. Under indskriften er en detaljeret blad bort hvorunder en blonde, som også må være gentaget fra *†nr. 3*. Klokken er ophængt i en slyngbom i klokkestolens østside.

†Klokker. 1-2) Omtalt 1590 af biskop Jacob Madsen: »2 Clok«. *Klokkerne* hang i *†bindingsværkstårnet* (nr. 1) (s. 3807).¹⁷

3) 1653, støbt af Lauritz Jensen, Odense, på foranledning af kirkeværgen Christen Nielsen, Heden, på kirkens bekostning, måske af en af de ældre *†klokker*. Klokken, der var kirkens største, havde

Fig. 45-46. *Ringertavle, o. 1832 (s. 3835). 45. Forside. 46. Bagside. I Museum Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Bell ringer board, c. 1832. 45. Front. 46. Back.

Fig. 47–48. Klokker. 47. Nr. 1, 1886, støbt af Anker Heegaard, Frederiksværk (s. 3837). 48. Nr. 2, 1904, støbt af De Smithske Støberier, Aalborg (s. 3837). Foto Arnold Mikkelsen 2022.– Bells. 47. No. 1, 1886, cast by Anker Heegaard, Frederiksværk. 48. No. 2, 1904, cast by De Smithske Støberier, Aalborg.

indskrift med versaler i tre linjer: »Ann(o) 1653 dens 8 marti loed Christen Nielsen i Heden støbe denne Heden/ klokke paa kirk kens be kostning Gvd til ere os til gavfen saa støbe vi dig/ i Iesv nafn Laries Jensen Ondense«. ¹¹⁹ 1903 var klokken revnet og blev omstøbt til den nuværende nr. 2. ³¹ Der er bevaret klokker fra Lauritz Jensens hånd i flere fynske kirker, bl.a. Nørre Lyndelse (1648, *DK Odense* 3966), Marslev og Uggerslev (begge 1653, *DK Odense* 4351 og 5367).

4) 1696, omstøbt af Daniel Hinrich Gradener, Lübeck, af den ene eller begge ældre †klokker på foranledning af kirkeejer Jens Christensen til Steensgård. På klokken var to indskrifter med versaler, den ene om halsen på latin: »Gloria in excelsis Deo fecit Daniel Hinrich Gredener Lvbeck« (Ære være Gud i det høje gjort af Dani-

el Hinrik Gradener, Lübeck), og den anden på den ene side af legemet på dansk: »Kongl. May. Ampsforwalter/ ofwer Riiberhuus Ampt/ Iens Christensen til Steensgaard/ oc patron her til kirchen hafwer anno ladet denne Klocke omsotbe[!] 1696«. ¹²⁰

1828 var klokken revnet to steder og ønskedes omstøbt, ¹⁹ hvilket først skete 1886, ³⁸ da den blev omstøbt til den nuværende nr. 1. Klokken er det eneste kendte eksempel på en klokke, der er støbt i Lübeck af Daniel Hinrich Gradener. Han må senere have virket på Bornholm, hvor der er bevaret klokker fra hans hånd fra årene 1701–03 og altid i forbindelse med navnet Arend Tor Kuhl, således i Hasle, Svaneke, Skt. Knuds, Nylars og Skt. Peders (*DK Bornholm* 82, 104, 197, 269, 569); endvidere kendes flere †klokker fra øens kirker.

GRAVMINDER

Fra en \dagger muret begravelse under koret stammer nogle kistebeslag fra o. 1761 og sandsynligvis også en \star kisteplade fra 1708. Tre mindeskjolde fra o. 1849/64 er ophængt i tårnrummet.

\dagger Gravsten. 1) O. 1646, over »Karen Hansis« i Heden, \dagger 13. jan. 1646.

2) Muligvis o. 1696, over Hans Andersen i Heden, \dagger maj 169(?)6.

De to gravsten er omtalt 1886, da de lå i kirkegulvet.³⁹ De kan være identiske med to gravsten, der 1935 var henlagt øst for Kirkely (graverbygningen) og påtænkes opsat under vinduerne i koret,²⁸ hvilket imidlertid ikke skete.

\dagger Muret begravelse, formentlig indrettet i slutningen af 1600-tallet af kirkeejer, amtsforvalter Jens Christensen Heden (\dagger 1708) (jf. \dagger klokke nr. 4 og \star kisteplade ndf.). En hvælvet krypt under koret (s. 3809), hvis døråbning oprindeligt var lukket med to \dagger gitterlåger.²⁸ I 1820'erne ønskede synet, at begravelsen blev fyldt op og adgangen tilmuret,²³ men kun det sidste skete. Begravelsen blev berørt ved fornyelsen af korets gulv 1911,

men først ved hovedreparationen 1935 blev den nærmere undersøgt, hvorpå adgangen atter blev tildækket.¹²¹

Begravede: Sandsynligvis Dorothea Catharina Hedvig Gude \dagger 11. okt. 1698 (jf. \dagger kisteplade ndf.); amtsforvalter Jens Christensen Heden \dagger 15. dec. 1708 (jf. \star kisteplade ndf.);¹²² parrets datter Anna Jensdatter Gude \dagger 19. maj 1761 (jf. kiste nr. 1); Anne Chatrine Winterberg \dagger 1774 (jf. kiste nr. 2).

Ved undersøgelsen 1935 indeholdt krypten to kister:

1) O. 1761, sandsynligvis over Anna Jensdatter Gude (\star 1680, \dagger 19. maj 1761).¹²³ En ituslået kiste af egetræ med tilsvarende inderkiste, betrukket med læder og rigt udsmykket med kistebeslag og et kistekrucifiks af messing (jf. ndf.).¹²⁴ I den fandtes et velbevaret skelet af en gammel kvinde nedlagt i kistefyld af humleknopper. Det opsatte hår var delvist dækket af en hårpynt af silkebrokade i klare, lyse farver samt sølvtrådsblonde. I fylden fandt man en Kristusfigur fra et (\dagger)kistekrucifiks (jf. ndf.). Kisten stod i kryptens nordside.²⁸

Kistebeslagene, der er af messing i drevet, cisele-ret og gennembrudt arbejde, blev taget op, fast-

Fig. 49. Kiste nr. 2, o. 1774, sandsynligvis for jomfru Anne Chatrine Winterberg (\dagger 1774) (s. 3841). Foto 1935 i Ringe Lokalhistoriske Arkiv. – *Coffin no. 2, c. 1774, probably of Miss Anne Chatrine Winterberg (\dagger 1774).*

gjort til en tavle af egetræ (fig. 50) og ophængt på skibets nordvæg nær koret.¹²⁵ Tavlen hænger nu på vestvæggen syd for døren til tårnrummet (fig. 41). Beslagene omfatter:

1-2) To borgerlige *våbenskjolde*; det ene (øverst), 29×25 cm, for Gude, det andet, 30×25 cm, for

Bloch. 3-6) Fire *hjørnebeslag*, 22×22 cm, med korpulente, svævende engle med en palmegren i den ene hånd og en lilje i den anden, omgivet af bladværk. 7-8) To *beslag* udformede som blomsterstande, 20×17 cm. 9) En blonde af messing, fastgjort langs kistens kanter, findes formentlig endnu på kisten.

Fig. 50. Kistebeslag fra kiste nr. 1, o. 1761 (s. 3840). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Coffin mountings from coffin no. 1, c. 1761.

Fig. 51. Kistekrucifiks fra kiste nr. 1, o. 1761 (s. 3841). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Coffin crucifix from coffin no. 1, c. 1761.*

Kistekrucifikset (fig. 51) er af messing med støbt Kristusfigur, angiveligt af bly. Kristus hænger i skrå arme, hovedet med flettet tornekrone og åben mund hælder en smule mod højre, knæene er trukket op og højre fod lagt over venstre; lændeklædet har en lang, nedhængende snip ved højre hofte. Korset har blomsterformede korsender og bladværk langs kanterne. Til korsstammen er fastgjort et bånd med »INRI« med graverede versaler, og ved korsfoden ligger Adams kranium på krydsede knogler. Krucifikset er fastgjort til et udsavet trekløverkors af egetræ og ophængt over korbuen (jf. fig. 18).²⁸

En Kristusfigur fra et (†)kistekrucifiks er genanvendt i et alterbordskrucifiks (s. 3824).²⁸

2) (Fig. 49), o. 1774, sandsynligvis over jomfru Anne Chatrine Winterberg (*1701, begravet 4. febr. 1774).¹²⁶ En velbevaret kiste af egetræ med inderkiste af fyrretræ. Kisten var betrukket med læder, der til dels var faldet af, og havde kistebe-
slag af jern, som dog var ødelagte af rust. Inderkistens låg var sømmet fast og blev ikke åbnet.²⁸

Fra krypten stammer desuden sandsynligvis følgende kisteplader:

En *kisteplade (fig. 52), 1708, over Iens Christensen (Jens Christensen) til Steensgård, kammerråd, forhenværende amtsforvalter over Riberhus Amt og inspektør over de derunder inkorporerede øer, *3. nov. 1648, søn af kongelig herredsfoged i Sallinge Herred Christen Nelsen (Nielsen) og Anne Andersdaatter (Andersdatter) i Heden, †15. dec. 1708 på sin gård Steensgård på Fyn, 60 år, en måned og to uger gammel.¹²⁷

Hvelvet, oval plade af kobberblik, 62×35 cm, med indskrift med fordybede, kursiverede versaler, indrammet af en drevet og ciseleret krans af blomster og blade i gennembrudt arbejde. Pladen

Fig. 52. *Kisteplade, 1708, over kammerråd, amtsforvalter Jens Christensen til Steensgaard (†1708) (s. 3841). I Øhavsmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Coffin plate, 1708, of counsellor, district revenue officer Jens Christensen of Steensgaard (†1708).

Fig. 53. Mindeskjolde fra o. 1849/1864 over tre soldater, † i de slesvigske krige (s. 3843), samt mindeblad for århundredeskiftet 1900/1901 (s. 3835), ophængt på tårnrummets sydvæg. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Memorial escutcheons from c. 1849/1864 to three soldiers † in the Schleswig Wars, and memorial wreath for the turn of the century 1900/1901, hung up on the south wall in the tower.

findes i Øhavsmuseet uden proveniens (inv.nr. 0294), men må efter al sandsynlighed have ligget på Jens Christensens †kiste i krypten.

†Kisteplade, o. 1798, over Dorotea Chathrina Hedevig Gudín (Dorothea Catharina Hedvig Gude), *10. nov. 1664 på Lindvedgård i Holsten, »født af adelige Stamme« som datter af salig Mickael (Michael) Gude, 'højgrevelige rantzauske råd og overinspektør over grevskaberne både i Danmark og i fyrstendømmerne Slesvig og Holstein',¹²⁸ og Anna Reimerin (Reimers), g.m. Jens Christensen til Steensgård, amtsforvalter over Riberhus Amt og inspektør over de »sonder Eylender« 25. april 1695, mor til to sønner, †11. okt. 1698, 33 år, ti måneder, tre uger og fem dage gammel. Indskriften afsluttedes med et skriftsted (Fil. 1,23-24).¹²⁹

I litteraturen anføres parret at være begravet i Jordløse Kirke.¹³⁰ Der er ikke bevaret kirkebø-

ger fra de pågældende år fra hverken Heden,¹³¹ Jordløse eller Svanninge Sogn (hvor parrets gård Steensgård lå), som kan bekræfte denne oplysning, og i kirkebogen fra Farup (Ribe Amt), hvor parret boede ved deres død, er i forbindelse med hustruens død blot anført, at hendes lig blev overført 'til Fyn', mens der for ægtemanden ikke er anført oplysninger ud over dødsdagen.¹³² Da parret ikke havde ejendomsret eller anden tilknytning til Jordløse Kirke,¹³³ forekommer det mest sandsynligt, at de blev gravsat i deres kirke i Heden. Derfra kunne de efter 1755, hvor Damsgård med Jordløse Kirke blev føjet til Hvedholm, måske være flyttet dertil.

Lost kistebeslag, 1700-tallet, af jernblik, stærkt rustent. Et hjørnebeslag i gennembrudt arbejde med en basunblæsende engel omgivet af bladværk. Beslaget ligger på loftet.

Mindeskjolde. 1) (Jf. fig. 53), antagelig o. 1849, over Poul Larsen Heden, soldat i tredje reservebataljon, *1. febr. 1818, †6. april 1849 i Sundeved under en træfning mod tyskerne.

Skjoldformet plade af blik, 70×54 cm, kronet af en krans af egeløv og agern (delvist afbrækket). Sortmalet med en gylden streg langs kanten og indskrift med forgyldt skriveskrift; egekransen er grøn med gyldne frugter. Under indskriften er et timeglas på en grønsvær, og over den er en våbenopsats. Ophængt på tårnummets sydvæg.

2) (Jf. fig. 53), antagelig o. 1849, over Jørgen Hansen Søby, dragon i sjette dragonregiment, *28. okt. 1822, †13. maj 1849 ved Horsens i en forpostfægtning mod tyskerne. Svarende til nr. 1, 72×54 cm, våbenopsatsen er dog anderledes. Ophængt på tårnummets nordvæg.

3) (Jf. fig. 53), antagelig o. 1864, over Hans Pedersen Heden, soldat i femte infanteribataljon, *21. aug. 1839, såret og †11. april 1864 under

belejringen af Dybbøl i Sundeved. Svarende til nr. 1, 72×54 cm, og ophængt som denne.

Kirkegårdsmonumenter i lapidarium i kirkegårdens sydøstlige hjørne. 1) (Jf. fig. 54), 1860, over husmand Peder Nielsen, *1801 i Allested, †6. dec. 1860.

Grotte af grå kunststen med indfældet tavle af hvidt marmor, 52×45 cm. Grotten og den tilhørende sokkel er prydet med vedbend i relief. Tavlen er fladbuet og har indskrift med fordybet antikva. Øverst er spor efter en †topprydelse, sandsynligvis et kors.

2) (Jf. fig. 54), 1869, over Karen Rasmusdatter, *1783 i Stavlund, †1869 i Heden.

Grotte, 35×33 cm, svarende til nr. 1, dog uden sokkel.

3) (Jf. fig. 54), 1888, over Marie Hansdatter, *1803 i Vejle, †1888 i Heden.

Grotte, 36×32 cm, svarende til nr. 1, dog uden sokkel.

Fig. 54. Kirkegårdsmonument nr. 1-3, over husmand Peder Nielsen (†1860), Karen Rasmusdatter (†1869) og Marie Hansdatter (†1888) (s. 3843). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monuments 1-3, to smallholder Peder Nielsen (†1860), Karen Rasmusdatter (†1869) and Marie Hansdatter (†1888).*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Heden Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed, jf. også s. 59 ff. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet, København (RAK).* *Reviderede Regnskaber, Kirkeregnskaber.* Regnskaber Fyn 1662-1837. 4. Nyborg Provsti Salling Herred 1662-71 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 4.*). – 5. Nyborg Provsti Gudme, Sunds, Salling, Ærø og Als Herreder 1671-74 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 5.*).

Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv:* Synsforretninger over kirker med uddrag af regnskab 1631-35 (*Bispeark.* Synsforretninger over kirker). – Indberetninger om kirkernes tilstand og indkomster 1664-78 (*Bispeark.* Indb. om kirkernes tilstand). – Salling Herreds breve 1539-1805, 1805-1968 (*Bispeark.* Salling Hrds. breve). – Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786 (*Bispeark.* Indb. om kirkeejere). – Visitatsprotokol 1732-1803, 1835-96 (*Bispeark.* Visitatsprot.). – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43 (*Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde). *Svendborg Amtsprovsti:* Synsprotokol for Sunds og Sallinge herreder 1824-39 (*Svendborg Amtsprovsti.* Synsprot.). *Sallinge*

Fig. 55. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations, 1588-1604.*

Herreds provstiarkiv: Sager vedr. de enkelte sogne 1851-1909 (*Provstiark.* Sager). – Forskelligt 1712-1821 (*Provstiark.* Forskelligt). – Returnerede cirkulærer 1851-64 (*Provstiark.* Returnerede cirkulærer). – Synsprotokol for kirker og præstegårde 1915-75 (*Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde). *Nørre Søby-Heden Sogn:* Enesteministerialbog 1755-1814 (*Sogneark.* Ministerialbog). *Heden Sogn* (deponeret i Ringe Lokalhistoriske Arkiv): Synsprotokol 1862-1995 (*Sogneark.* Synsprot.). *Heden menighedsråd* (deponeret i Ringe Lokalhistoriske Arkiv): Forhandlingsprotokol 1903-84 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.). *Brahesminde gods:* Adkomster på Hvedholm hovedgård m.m. 1657-1876 (*Brahesminde gods.* Adkomster). – Inventarier for alle 4 hovedgårde 1738-1906 (*Brahesminde gods.* Inventarier). – Diverse dok. vedr. tiende 1755-1883 (*Brahesminde gods.* Div. dok.). – Diverse vedr. kirkerne 1761-1914 (*Brahesminde gods.* Div. vedr. kirkerne). – Sager vedr. kirkernes tiendeafløsning 1862-1926 (*Brahesminde gods.* Sager vedr. tiendeafløsning).

Det Kongelige Bibliotek (KB). *Ny Kongelig Samling* 736. 4°. Nogle Optegnelser om Kirkerne i Fyen og deres Oldsager; *Additamenta.* 238. 4°. J. C. Blochs Samlinger til den fyenske Gejstlighedens Historie II.

Nationalmuseet (NM). *Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA).* *Manuskripter.* C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyns Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog).* Begyndt 1853 (NM. *ATA.* *Manuskripter.* Engelstoft). – Professor N. v. Haven's Optegnelser om fyenske Antiquiteter (†1777). *Notebøger mv.:* Jan Steenberg V, 1955, 103. *Indberetninger.* J. B. Løffler 1886 (bygning, inventar, gravminder). – C. F. L. Sørensen 1903 (klokke). – Morten Aaman Sørensen 1968 (bystævne). – Jens Johansen 1979 og 1981 (altertavle). – Karin Vestergaard Kristiansen 2005 (inventar). – Susanne Trudsø 2005 (døbefont).

Rønnow Arkitekter A/S. *Det Kgl. Bygningsinspektors Arkiv.* Heden Kirke (Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Heden K.).

Tegninger og opmålinger. *Nationalmuseet (NM).* N. v. Haven o. 1750 (*røgelseskar). – Niels Ringe(?) o. 1809 (†røgelseskar). – Hans Fussing(?) o. 1886 (plan, opstalt, tværsnit). – Lehn Petersens Tegnestue 1996 og 2005 (plan og tværsnit).

Danmarks Kunstbibliotek. Hans Fussing 1886 (opmåling af kirken før restaureringen: plan, opstalter, tværsnit. Tre forslag til ombygning af kirken: plan, opstalter, tværsnit).

Rigsarkivet, Odense (RAO). Fyn i almindelighed. *Topografica.* 12. Hans Fussing 1886 (Forslag til ombygning af kirken: plan, opstalter, tværsnit).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser og bygning ved Pia Katrine Lindholt, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Bjørn Westerbeek Dahl og Kathrine

Faust Larsen m.fl. Heraldisk konsulent Allan Tønnesen. Engelsk oversættelse ved James Manley. Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet maj 2023.

¹ *Danmarks Stednavne* nr. 13: Svendborg Amts bebyggelsesnavne, Stednavneudvalget og Institut for Navneforskning ved John Kousgaard Sørensen (udg.), Kbh. 1958, 108.

² »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524–26«, *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 50.

³ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (9. sept. 1578).

⁴ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, Rigsarkivet (udg.), I, Kbh. 1892, 300.

⁵ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 259.

⁶ *Kancelliets Brevbøger* (note 3) (12. juni 1594).

⁷ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, Rigsarkivet (udg.), II, Kbh. 1908, 599 ff. Mule og Landorph erhvervede samtidig retten til ni kirker på Sjælland og to i Jylland. Jf. også Jesper Thomassen, »Grevskabet Brahesminde patronatskirker«, *Fynske Årbøger* 2006, 54.

⁸ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; *Bispeark*. Indb. om kirkeejere; *Thomassen 2006* (note 7), 54.

⁹ Der var ingen tæt, driftsmæssig tilknytning mellem hovedgården i herredets sydvestlige del og kirken i den nordvestlige del, jf. *Thomassen 2006* (note 7), 54.

¹⁰ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirkeejere; *Thomassen 2006* (note 7), 51.

¹¹ 1755 blev hovedgården Damsbo i Jordløse Sogn føjet til stamhuset.

¹² *Thomassen 2006* (note 7), 50 f.

¹³ RAO. *Sogneark*. Synsprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹⁴ *Kancelliets Brevbøger* (note 3) (24. febr. 1579); *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 5), 259 f.

¹⁵ RAK. *Rev. rgsk*. Rgsk. Fyn. 4-5.

¹⁶ H. Hjorth-Nielsen, »Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger 1658-1708«, *Personallhistorisk Tidsskrift* 9, 4, 1931, 162. Den forrige præst, Jørgen Andersen Lundt, var død 4. april 1705, jf. V. Wiberg, *Personallhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie* III, Odense 1871, 256.

¹⁷ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 5), 259.

¹⁸ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.

¹⁹ RAO. *Brahesminde gods*. Div. dok.

²⁰ RAO. *Brahesminde gods*. Adkomster.

²¹ RAO. *Brahesminde gods*. Sager vedr. tiendeafløsning.

²² RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Sogneark*. Synsprot.

²³ RAO. *Svendborg Amtsprøvti*. Synsprot.; *Brahesminde gods*. Div. dok.

²⁴ RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

²⁵ RAO. *Sogneark*. Synsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance.

²⁶ Dobbeltlågen er en tidligere køreport, men efter etablering af en trappe i kirkegårdsstien 1979 fra lågen til kirken kan den ikke anvendes som køreport længere. Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Heden K.

²⁷ J. P. Trap, *Danmark*, 5. udg., Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft (red.), Kbh. 1957, V, 2, 766; Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve* XI, Kbh. 1780, 205 ff.

²⁸ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

²⁹ RAO. *Sogneark*. Synsprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Heden K.; Hans O. Skovrup, »Heden«, *Fynsk Hjemstavn* 1930, 91.

³⁰ Gorm Bloch, »Fynske kirkelader«, *Fyens Stiftsbog* 1980, 96.

³¹ RAO. *Sogneark*. Synsprot.

³² Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Heden K.

³³ NM. *ATA*. Korrespondance; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Heden K.

³⁴ NM. *ATA*. Korrespondance.

³⁵ *Skovrup 1930* (note 29), 91 f.

³⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Morten Aaman Sørensen 1968.

³⁷ Anders Vægter Nielsen og Johnny Wøllekær, »Projtehus i de fynske landsogne ca. 1850-1900«, *Fynske Minder*, 1989, 138.

³⁸ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Synsprot.

³⁹ NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁴⁰ Døren var blevet 'omdannet lidt i tidernes løb'. NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁴¹ Den er formentlig tilmuret i normalsten (jf. restaurering 1886-87, s. 3811), idet overfladen er meget jævn sammenlignet med det omkringliggende murværk.

⁴² 1886 kunne et eller flere vinduer også ses på sydsiden. NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁴³ RAO. *Sogneark*. Synsprot. 1885 nævnes, at det var ca. 40 kvadratalen stort. RAO. *Provstiark*. Sager.

⁴⁴ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde.

⁴⁵ Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* VI, Kbh. 1774, 746.

⁴⁶ RAO. *Svendborg Amtsprøvti*. Synsprot.; *Sogneark*. Ministerialbog; *Brahesminde gods*. Div. dok.

⁴⁷ Buerne havde været omsat inden 1937. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Afbankningen af puds var udført 1941, jf. RAO. *Sogneark*. Synsprot.

⁴⁸ NM. *ATA*. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.; Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁴⁹ RAO. *Provstiark*. Sager.

⁵⁰ RAK. *Rev. rgsk*. Rgsk. Fyn. 4.

⁵¹ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger over kirker; Indb. om kirkernes tilstand.

⁵² RAK. *Rentekammeret Danske Afdeling*, *Fyens Stifts*

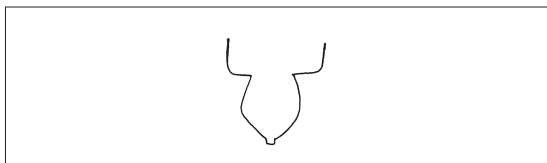

Fig. 56. Ribbeprofil i koret (s. 3807). 1:10. Målt og tegnet af Pia K. Lindholt 2023. – *Rib profile in the chancel.*

Renteskriverkontor. 2244.226. Jordebøger, mageskifter, ekstrakter, efterretninger m.v. ang. kongens kirkers tilstand og tiender i Fyns stift 1663–1723.

⁵³ RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. Breve; Visitatsprot.

⁵⁴ RAO. *Provstiark.* Forskelligt.

⁵⁵ RAK. *Danske Kancelli, 1. Departement.* H17–13. Brevbog 1812; RAO. *Sogneark.* Ministerialbog; *Odense Amtssprovsti.* Korrespondance ang. Bjerge og Åsum herreder 1808–11.

⁵⁶ RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer; *Brahesminde gods.* Div. dok.; Div. vedr. kirkerne.

⁵⁷ RAO. *Provstiark.* Sager; *Sogneark.* Synsprot.

⁵⁸ RAK. *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor.* Journalsager D 854/1878 (1878).

⁵⁹ RAK. *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 1. kontor.* Journalsager D 854/1878 (1878); RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer.

⁶⁰ Restaureringen er grundigt beskrevet i RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde; *Provstiark.* Sager; *Sogneark.* Synsprot. og NM. *ATA.* Korrespondance.

⁶¹ RAO. *Sogneark.* Synsprot.; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA.* Korrespondance.

⁶² RAO. *Sogneark.* Synsprot. 1978 skulle gulvet ved døbefonten sænkes, så den stod mere stabilt, men hvorvidt det skete, er uvist. NM. *ATA.* Korrespondance.

⁶³ 1908 omtales, at tårnrummet skulle have nyt gulv, men det synes ikke at være sket. RAO. *Brahesminde gods.* Sager vedr. tiendeafløsning.

⁶⁴ RAO. *Brahesminde gods.* Div. vedr. kirkerne.

⁶⁵ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde; *Provstiark.* Returnerede cirkulærer; *Sogneark.* Synsprot.

⁶⁶ RAO. *Sogneark.* Ministerialbog.

⁶⁷ RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Sogneark.* Synsprot.; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

⁶⁸ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark.* Synsprot.; *Brahesminde gods.* Inventarier.

⁶⁹ RAO. *Sogneark.* Synsprot.; *Brahesminde gods.* Div. vedr. kirkerne.

⁷⁰ RAO. *Brahesminde gods.* Inventarier.

⁷¹ *Heden Kirke. Lidt historie og data om kirken,* Heden menighedsråd (udg.), okt. 2000 (folder i kirken).

⁷² RAO. *Sogneark.* Synsprot.; *Brahesminde gods.* Inventarier.

⁷³ NM. *ATA.* Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2005.

⁷⁴ En anden replik fra 1884 findes i Torsted Kirke (DK

Vejle 1611). Om Dorphs altermalerier, se David Burmeister og Martin Wangsgaard Jürgensen, »Om vendelsens billeder – om Anton Dorphs altertavler«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2015, 230–43.

⁷⁵ NM. *ATA.* Indb. ved Jens Johansen 1981.

⁷⁶ Akantusskæringerne og englehovederne kunne pege mod den fra Riga indvandrede billedhugger Michael Tuischs værksted, men både akantussen og tavlen som helhed virker mere bastant end de arbejder, der i øvrigt kendes fra hans hånd. Tuisch udførte bl.a. et (†)korgitter i Kerteminde Kirke 1697–98 (DK *Odense* s. 1970) samt altertavler til Odense Skt. Hans 1707, Kølstrup 1713 (DK *Odense* 1848 og 4221) og formentlig også til Vantinge i 1700-tallets andet årti (s. 3766).

⁷⁷ RAO. *Svendborg Amtssprovsti.* Synsprot.

⁷⁸ RAO. *Sogneark.* Synsprot.; NM. *ATA.* Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2005.

⁷⁹ RAO. *Sogneark.* Synsprot. Rester af panelvæggen findes på vingernes bagside og på begge sider af alterbordet.

⁸⁰ Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv,* Odense 1983, 142.

⁸¹ Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedemærker for 1870,* 4. udg., revideret og udvidet af Henrik Jakobsen, Odense 2022, nr. B4-3134.

⁸² Axel Rosenkrantz skænkede både tekstiler, et dåbsfad og en lysekrone til Nørre Søby Kirke (jf. DK *Odense* s. 4032 ff.).

⁸³ *Bøje* 2022 (note 81), 304 (vist nok nr. B4-3258).

⁸⁴ *Lauritz Rasmussen Kgl. Hof-Broncestøber Raadmandsgade no 16 København N, grundlagt 1853* (salgskatalog).

⁸⁵ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; *Heden Kirke* 2000 (note 71).

⁸⁶ Hiltrud Westermann-Angerhausen, *Mittelalterliche Weihrauchfässer von 800 bis 1500,* Petersberg 2014, 320 (IV c 2); Lis Jacobsen og Erik Moltke, *Danmarks Runeindskrifter. Text,* Kbh. 1942, nr. 174.

⁸⁷ Rikke Steenholt Olesen, *Fra biagrhrúnar til Ave sanctissima Maria. Studier i danske runeindskrifter fra middelalderen.* Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2007, 50 f. og 65. Det er usikkert, om det sproglige indhold er tilpasset karrets funktion.

⁸⁸ 11 af de 12 kar er signerede af Jakob Rød, mens det tolvte, fra Kullerup (Vindinge Hrd.), kun bærer indskriften Jesus Kristus. Af de to kar uden indskrift stammer det ene fra Fraugde (DK *Odense* 3557), mens det andet er uden proveniens; jf. *Jacobsen og Moltke* 1942 (note 86), 207 ff.; *Westermann-Angerhausen* 2014 (note 86), 316 ff.; jf. også s. 2033.

⁸⁹ Thomas Bircherod, »Dissertatio epistolaris de causis deperditarum, apud septentrionales, et præsertim apud Danos, Antiquitatum«, *Dänische Bibliothec* IV, Kbh. 1743, 409 f. Jf. også KB. *Ny Kongelig Samling* 736. 4°. Nogle Optegnelser om Kirkerne i Fyen og deres Oldsager; *Additamenta.* 238. 4°. J. C. Blochs Samlinger til den fynske Gejstlighed Historie II.

⁹⁰ NM. *ATA.* *Manuskripter.* Professor N. von Haven's

Fig. 57. Våbenskjolde på dåbsfadet (s. 3828). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Escutcheons on baptismal dish.*

Optegnelser om fynske Antiquiteter. Von Haven undersøgte karret og i særdeleshed indskriften efter at have læst om det i et manuskript, hvor indskriften var ufuldstændigt gengivet.

⁹¹ *Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Bornholm, Lolland-Falster og Fyn*, Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.), Højbjerg 1997, 219.

⁹² *Westermann-Angerhausen 2014* (note 86), 358 ff. (gruppe IV q).

⁹³ *Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen, 1997* (note 91), 219.

⁹⁴ Tegningen indgik i den fynske historiker og antikvar L. S. Vedel Simonsens efterladte manuskripter og topografiske samlinger, som blev indleveret til Nationalmuseet 1863 (nr. 511). Den er ved en nyregistrering af samlingen 1982 tilskrevet maler Niels Ringe (1791-1854), der i givet fald må have udført den som ganske ung og først senere have overladt den til Vedel Simonsen. Om Niels Ringes virksomhed, se Ulla Kjær, »Niels Ringe 1791-1854. Hans tid og hans liv«, Ulla Kjær m.fl. (red.), *Fynske herregårde – set af Niels Ringe*, Kbh. 1999, 91-6 og *samme*, »En guldaldertopograf på Fyn. Maleren Niels Ringes tegninger og gouacher i Antikvarisk-Topografisk Arkiv«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1999, 115-24.

⁹⁵ Nationalmuseets accessionsprotokol 1810 ('Et røgelseskar uden indskrift. Vistnok fra Heden Kirke'). I betragtning af, at det aftegnede kar ud fra den kortfattede beskrivelse ikke med sikkerhed kan påvises at være identisk med det, der blev indleveret til Nationalmuseet 1810, bør der måske tages et vist forbehold for identifikationen.

⁹⁶ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 111 f.

⁹⁷ NM. ATA. Indb. ved Susanne Trudsø 2005.

⁹⁸ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁹⁹ Skjoldet med bladranken ligner det, der tilhørte

sognepræst i Hesselager Peder Christensen Humble (1609-75); jf. Allan Tønnesen, *Magtens besegling. Enevoldsregeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne*, Odense 2013, 189 (nr. 393). Humble var ud af en talstærk præsteslægt, hvoraf ingen dog synes at have været i Heden (oplyst af Allan Tønnesen).

¹⁰⁰ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde; *Brahesminde gods.* Inventarier.

¹⁰¹ Poul Halkjær Kristensen, *Danske tinmærker* (ved Holger Rasmussen), Kbh. 1983, 55.

¹⁰² Kander af samme udformning kendes også fra kandestøber L. Buntzen, København (jf. f.eks. *DK Holbæk* 2434).

¹⁰³ NM. ATA. Korrespondance; RAO. *Provstiark.* Synsprot; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. Et forslag til en ny prædikestol af moseeg tegnet af snedker P. Hansen og med udskårne fyldinger, der skulle udføres af billedskærer E. Sørensen, begge Ryslinge, blev 1937 af den kgl. bygningsinspektør og Nationalmuseet vurderet som alt for voldsom til rummet og afvist af Kirkeministeriet. Axel Jacobsens tegning til prædikestolen tog muligvis udgangspunkt i P. Hansens forslag.

¹⁰⁴ RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Sogneark.* Synsprot.; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

¹⁰⁵ Stolestaderne blev opsat i tidsrummet mellem biskop Jacob Madsens visitatser i 1590 og 1598; *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 5), 259.

¹⁰⁶ RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. breve.

¹⁰⁷ Skriftestolen blev opsat mellem biskop Jacob Madsens visitatser i 1590 og 1598; *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 5), 259.

¹⁰⁸ Niels-Knud Liebgott, *Kister og Skabe*, Kbh. 1975, 16.

¹⁰⁹ RAO. *Bispeark.* Synsforretninger over kirker.

¹¹⁰ Nationalmuseets accessionsprotokol 1882.

¹¹¹ RAO. *Brahesminde gods.* Inventarier. Tavlen var endnu i kirken 1909; RAO. *Sogneark.* Synsprot.

¹¹² Den Danske Orgelregistrant.

¹¹³ Der er tale om et mindre, flytbart orgel. Da det er let at omplacere og ikke er synderligt gammelt, antages det, at orglet fortsat eksisterer. Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹¹⁴ Fabrikationsnummer 8345; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

¹¹⁵ *Skovrup 1930* (note 29), 90. 1790 var beboerne bekymrede over, at døren til klokkehuset var låst, så man ikke kunne komme til at ringe med klokkerne i tilfælde af brand. De fik løfte om, at nøglen altid ville være hos en af de beboere, der boede tættest på kirken. RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. breve.

¹¹⁶ Inge Riber, »Århundredeskifte 1900-1901«, *Ræthinge-Posten* 2000, 44-47.

¹¹⁷ Avisudklip 17. juni 1996 og juli 1996 i NM. ATA (kirkeskibsarkivet). Fritz Jørgensen har bygget adskillige kirkeskibe, bl.a. til Kirkeby Kirke 2016 (s. 2103).

¹¹⁸ Fejl for 1653, jf. *†*klokke nr. 3.

¹¹⁹ NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886 og ved C. F. L. Sørensen 1903.

¹²⁰ Indskrifterne er med enkelte afvigelser afskrevet i RAO. *Sogneark*. Synsprot. og i NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹²¹ Brev fra sognepræst P. Wittrup 2. nov. 1911, i NM. *ATA*. Korrespondance. En beretning om undersøgelsen af krypten samt en kortlægning af de begravedes identitet er af sognepræst Victor Robert Harder indført i RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Beretningen er publiceret i Inge Riber, »Lidt om Heden kirkes historie«, *Ræthinge-Posten* 1981, 10-12.

¹²² 1812 huskede de ældste medlemmer af menigheden, at dette var tilfældet, selv om der ingen gravsten fandtes. RAO. *Odense Amtsprovsti*. Korrespondance ang. Lunde, Skam og Skovby herreder 1812-13.

¹²³ Anna Jensdatter Gude var datter af Jens Christensen Heden og hans tredje hustru Dorothea Catharina Hedvig Gude og dermed halvsøster til Frederik Jensen Hein (†1751), der var søn af Jens Christensen Heden og hans anden hustru Anna Catharina Lund. Anna Jensdatter Gude var g.m. sognepræst i Ål (Ribe Stift) Urban Jensen Bloch (†1734) (jf. kistebeslag med våbenskjold ndf.). Hun blev som enke boende i Ål, hvor hendes dødsdag er indført i kirkebogen. Hendes lig skal altså i givet fald være overført til Heden Kirke og gravlagt der. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹²⁴ Kisten var blevet ødelagt, da man trængte ind i krypten 1911. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Brev fra sognepræst P. Wittrup 2. nov. 1911, i NM. *ATA*. Korrespondance.

¹²⁵ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Forinden

blev beslagene rensat af metalstøber Carius Hansen, Odense.

¹²⁶ Anne Chatrine Winterberg var datter af Frederik Christian Winterberg (†1706), sognepræst i Saksøbing, og kom efter hans død til farbroren sognepræst Mikkel Vibe Winterberg i Henne (Ribe Stift) (†1727). Hun kan derpå have haft bolig i nabopræstegården i Ål, men må siden være kommet til Heden, hvor hendes begravelse i kirken er indført i kirkebogen. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹²⁷ Indskriften er afskrevet i RAO. *Damsbo Gods*. Gravskrifter og begravelser.

¹²⁸ Dvs. inspektør over de rantzauske godser Lindeved i Sydslesvig og Høgsbrogård (Tønder Amt, Hviddinge Hrd.); J. Smith, *Slesvigske Amtsforvaltere. Personallistoriske Oplysninger om Amtsskrivere, Amtsforvaltere, Landskrivere, Landfogder og andre Oppebørselsbetjente i Hertugdømmet Slesvig indtil 1864*, Kbh. 1954, 129 f.

¹²⁹ Indskriften er afskrevet i RAO. *Damsbo Gods*. Gravskrifter og begravelser.

¹³⁰ Magda Gude, *Slekten Gude*, Oslo 1935, 42 f.; J. Smith, *Slesvigske Amtsforvaltere. Personallistoriske Oplysninger om Amtsskrivere, Amtsforvaltere, Landskrivere, Landfogder og andre Oppebørselsbetjente i Hertugdømmet Slesvig indtil 1864*, Kbh. 1954, 129 f.; jf. også F. C. Sommer, *Slægten Astrup fra Astrupgaard i Nordslesvig gennem fem hundrede Aar. Personallistoriske Meddelelser*, Kbh. 1905, 112 f.

¹³¹ Kirkebogen for Heden Sogn gik tabt, da præstegården i Nørre Søby brændte 1735, jf. RAO. *Heden Sogn*. Enesteministerialbog 1735-55.

¹³² RAV. *Fanup Sogn*. Enesteministerialbog 1695-1815.

¹³³ Jordløse Kirke lå under sognets hovedgård Damsbo, jf. RAO. *Bispeark*. Indb. om kirkeejere.

HEDEN CHURCH

The first certain mention of the village of Heden is in 1441. The church is mentioned earliest in connection with tax collection in 1524–26.

In 1687 the *advouson* was sold by the Crown to the attorney general Jørgen Landorph, who shortly afterwards sold it to the county clerk, later district revenue officer in Ribe, Jens Christensen Heden, who in 1689 acquired the manor house Steensgård in Svanninge Parish. The church followed with the manor house, which in 1751 passed to the entailed estate Hvedholm, and in 1798 was elevated to the countship of Brahesminde. It passed into freehold in 1909.

The church is an *annexe* to Nørre Søby (*DK Odense* 4021), which may already have been the case before the Reformation.

The village of Heden lies in the middle of the long parish, and the church is on the southeastern outskirts at Vantingevej, which towards the west opens into the highway from Odense to Faaborg.

The irregular shape of the churchyard is due to a single expansion in 1871, before which it presumably retained its Medieval shape (cf. figs. 4–6). To the west the churchyard borders the hospital grounds. It is surrounded by a wall, on which stands a beech hedge. The main entrance with four granite piers and cast iron gates is inscribed with the date »1857« and the initials »H N N«, presumably of Hans Nobel Nørager from the entailed estate Sandholt. Heden, however, did not belong to the estate, indicating that the gate is possibly re-used. West of the church lies the former hospital known as »Kirkely« which is now the sexton's building (fig. 7); it may contain traces of a †tithe barn. A mortuary chapel was built north of the hospital c. 1925 (cf. fig. 2).

Building. The church is a Late Gothic nave church with a polygonally terminated five-sided chancel (fig. 9). It is built in medieval brick in monk bond

and had two †doors approximately centred in the long walls. The southern one can be made out in the facade, and it had a high pointed-arched tympanum, in which there was a segmentally arched door opening (fig. 11). The church had small, segmentally arched, highly placed †windows, which can be seen in the eastern walls of the chancel; a single one can be faintly seen in the south wall of the nave. The chancel is covered by a sextuple rib vault with profiled ribs (figs. 14 and 56). The present openings in the chancel arch walls were rebuilt in 1886–87 and 1937, but the flanking openings of the chancel arch were probably originally †side altar niches. The nave is covered by a flat wooden ceiling.

In the Late Middle Ages the building was lengthened c. 5 m towards the west with field-stone and brick walls. A stone-built †porch was built outside the †north door (figs. 15a and c). At the western end of the church a †tower in half-timbering (no. 1) was built in the course of the Late Middle Ages or the beginning of the Renaissance (fig. 55). This was possibly a tall construction in several floors. In 1829 a new †half-timbered tower (no. 2) replaced the older one (figs. 15a–c); it was in two floors and oak timbers with masonry panels in three bays in each segment.

In 1886–87 the church was given a major restoration by the architect Hans Füssing, where the appearance of the building was changed strikingly, and a new masonry tower replaced the †half-timbered tower (no. 2) in the west (cf. fig. 1). The †porch on the north side was demolished to give the church 'better light'. All the masonry was done in yellow normal brick in cross bond. The roofing of the nave was renewed in pine and the roof was clad in slate.

Furnishings. The Romanesque font (fig. 31) is the church's oldest object and the only item of furnishing from the Middle Ages that is still to be

found in the church. It is older than the church building and must have been moved from an unknown †predecessor or from another †church in the area. A *censer from 1200-50 with a runic inscription from the workshop of Mester Jakob Rød in Svendborg (figs. 28-29), was handed to the National Museum in 1810 and is now deposited in Museum Odense. Also in the National Museum is a *cabinet from 1523 (fig. 37).

The altar candlesticks (fig. 26) are from c. 1550, and the baptismal dish (figs. 32 and 56) may be from the 1600s. The National Museum's collections also include a *baptismal dish of Dutch origin from c. 1625-50 (fig. 33). From an otherwise unknown pulpit, probably from the 1600s, comes a carved dove (fig. 36) which has hung beneath the canopy.

The altarpiece (figs. 20-22) is presumably from the end of the 1600s with a secondary painting from 1877 in the large panel (cf. below.). The altar set (fig. 24) was made c. 1725 by the goldsmith Jens Andersen, Odense. A Christ figure in brass from a (†)coffin crucifix of c. 1761 has been re-used in the second half of the 1930s in a Communion crucifix (fig. 27).

*The Communion set for the sick (fig. 25) was made in 1801 by Poul Jensen Theilgaard, Odense; it was donated by the church owner Axel Rosenkrantz of Søbysøgård to Nørre Søby Church and is kept there. A so-called *ringer board from c. 1832, which lists the parishioners who were to be responsible for the bell-ringing (figs. 45-46), is in Museum Odense. A small parish meeting board from c. 1850 (fig. 43) hangs in the sexton's building, as does a money box from c. 1862 (fig. 39), and a poor box (fig. 38) from the same time stands in the church loft.

From a major refurbishing in 1864 come the Communion table, the kneeler and the altar rail

(cf. fig. 19). The altar painting (fig. 23) of the Resurrection was painted in 1877 by Anton Dorph as a replica of his altar painting for Ringsebølle Church from 1870. The baptismal jug (fig. 34) was bought in 1884 from the pewterer Arendal Christensen Høy, Copenhagen.

The door wings and one bell, cast by Anker Heegaard, Frederiksværk (fig. 47), were acquired in connection with the restoration of 1886-87, and the second bell (fig. 48) was cast in 1904 by De Smithske Støberier, Aalborg. The chandeliers are Baroque copies. The hymn boards (fig. 42) were carved in c. 1920 by the pastor Victor Robert Harder. The simple pulpit (fig. 35) was made in 1938/41 to a drawing by the architect Axel Jacobsen, Odense, like the pew ends, while the seats and backs of the pews were probably re-used from the †predecessors. The organ was built in 1948 by Marcussen & Søn, Aabenraa, for Sædder church (Præstø Amt) and transferred to Heden 2005. The church ship "Brødres Haab, Heden" (fig. 44) was built by Fritz Jørgensen, Svendborg, 1996, and donated by Christian & Peder Rasmussens Mindefond.

Colour scheme. The altarpiece is oak-painted with black and gilt profiles, the pulpit stands in plain oak, and the pews are painted light grey with reddish-brown on the ends. *Of older colour schemes* it is only known that the pulpit and pews were painted grey until 1864, when the furnishings were oak-painted.

Sepulchral monuments. From a †masonry tomb beneath the chancel come some coffin mountings from c. 1761 (figs. 50-51) and probably also a *coffin plate from 1708 (fig. 52), which is now in Øhavsmuseet in Faaborg. Three memorial shields from c. 1849/1864 hang in the tower interior (cf. fig. 53).